

Familie is alles

De rol van Wilhelmina van Pruisen en haar correspondentie met gezinsleden in de overgang van Republiek naar Koninkrijk 1795-1813

Student: Devin van Elst

Scriptiebegeleider: Eleá de la Porte

Studentnummer: s1026290

Aantal woorden: 13.873

Datum: 15 maart 2023

Voorwoord

Familie is alles. Daar kan ook ik me in vinden. Vandaar dat ik ook erg geïnteresseerd ben in mijn eigen familiegeschiedenis. Komt mijn familie nou uit Elst? En zo ja, gaat het hier dan om Elst in de provincie Utrecht of het Gelderse Elst? Om dit uit te zoeken ben ik een aantal jaar geleden begonnen met mijn eigen genealogische onderzoek. Inmiddels kan ik bepaalde familielijnen al ver terugvoeren in de middeleeuwen en is er zelfs een bastaard van de hertog van Gelre te vinden in mijn stamboom. Toch neem ik dit altijd met het spreekwoordelijke korreltje zout. Hoe verder je terug in de tijd komt, des te meer mensen van dezelfde voorouders afstammen.

De familie Van Elst blijkt standvastig, al vanaf de zestiende-eeuw wonen zij in het Betuwse dorp Lienden. En ook wanneer ik de lijn van mijn moeder volg, namelijk die van de familie Van Tongeren, blijken ook zij diepgeworteld in Lienden te zijn. Eén verre voorouder in de familie Van Tongeren is mij in het bijzonder bijgebleven. Ik kwam hem tegen in een register van criminele rechtspraak dat te vinden is in het Regionaal Archief Rivierenland te Tiel. Zijn naam was Pieter van Tongeren geboren in 1746 en hij was schoenmaker in Lienden aan het eind van de achttiende-eeuw. Mijn vijf keer betovergrootvader Pieter bewijst maar weer eens dat de grote gebeurtenissen in de geschiedenis en de belangrijke personen die hierin meestal centraal staan, grote betekenis hadden op het leven van de ‘normale’ mens en zijn nakomelingen.

Het is 1796 en de Republiek der Verenigde Nederlanden heeft een jaar eerder een grote verandering in bestuur ondergaan. Hier waren jaren van onrust en chaos aan vooraf gegaan. In 1795 waren stadhouder Willem V en zijn vrouw Wilhelmina van Pruisen naar Groot-Brittannië gevlucht voor de patriotten en Franse soldaten. Deze patriotten vestigde met behulp van het revolutionaire Frankrijk de zogenaamde Bataafse Republiek die de idealen van vrijheid, gelijkheid en broederschap hoog in het vaandel hadden staan. Toch was vooral het volk erg verdeeld en bleef een groot deel van hen trouw aan de stadhouder en het huis van Oranje.¹

De roep om Oranje bleef aanwezig, niet alleen in de steden, maar ook in de provincies en dorpen. Pieter van Tongeren vond het genoeg geweest. Het werd tijd worden om zijn onvrede te uiten. Samen met zijn burens, waaronder Maria van Ingen ging hij de straat op. Dwars door de Dorpsstraat van Lienden zongen ze: ‘Oranje Boven!’. En scandeerden ze door het dorp:

---

¹ Jonathan Israel, *De Republiek 1477-1806*, vert. Bert Smilde (9^e druk; Franeker 2020) 1233-1236.

‘Hoezee!’. Hiermee overtraden Pieter en Maria het plakkaat van 24 maart 1795 waarin uitingen van Oranjegezindheid verboden werden gemaakt. De Oranjevreugde in Lienden was van korte duur want al snel werden Pieter en Maria opgepakt door de lokale handhaving. Op 26 oktober 1796 moesten zij voor de rechtbank van de Neder-Betuwe verschijnen om hun straffen aan te horen. Pieter moest acht dagen op water en brood. Maria kreeg een veel zwaardere straf opgelegd, namelijk verbanning voor één jaar en zes weken.² Pieter van Tongeren was overigens niet de enige die de moed bij elkaar pakte om zijn Oranjegezindheid tot uitdrukking te laten komen. Zo zijn er in hetzelfde archief ook voorbeelden te vinden van uitspraken jegens mensen die dezelfde ‘misdad’ begingen in naburige dorpen zoals in Kesteren.

Pieter is er nog goed vanaf gekomen wat betreft zijn straf. Had hij een andere straf gekregen, zoals verbanning uit de omgeving, dan had deze masterscriptie niet voor u gelegen. De familie Van Tongeren was mogelijk niet zo standvastig gebleven want Pieter zou Lienden hebben moeten verlaten. Mijn voorliefde voor de geschiedenis van koningshuizen lijkt ik ook niet van een vreemde te hebben. Al in de achttiende-eeuw uitte deze Oranjegezindheid zich in mijn familie. Gelukkig is dit niet meer strafbaar en hoeven we wanneer wij de vlag uithangen op Koningsdag niet bang te zijn om acht dagen op water en brood te worden gezet.

December 2022.

Afbeelding I, Lienden in de achttiende-eeuw

---

² Regionaal Archief Rivierenland, Archieven van de (hoge) gerechtsbanken van Zoelen en Kesteren in het ambt Neder-Betuwe, 1476-1811. Inv.nr 331-1108 Criminele procesdossiers, 1588-1802. 512. *De Richter van Neder-Betuwe tegen 1. Maria van Ingen, huisvrouw van Jan van Klinkenberg. 2. Pieter van Tongeren, (1796).*

Inhoudsopgave

Voorwoord	1
Inhoudsopgave	3
Inleiding	4
Status quaestionis	4
Correspondentie van de stadhouderlijke familie	9
Hoofdvraag en deelvragen.....	10
Hoofdstuk 1: Niet en echtgenoot: <i>kinship studies</i> en de <i>exchange of women</i>	12
1.1 ‘Alliance theory’ en de ‘exchange of women’	12
1.2 Wilhelmina van Pruisen: een Hohenzollern en een Van Oranje-Nassau	14
1.3 Besluiteloos en overheersend	18
Hoofdstuk 2: Echtgenoot en moeder: Ballingschap en de positie van de Oranje-Nassaus.....	22
2.1 ‘Gisteren was er de prins in ’t land en nu die kale Fransen’.	23
2.2 Belangen van de dynastie voorop	25
2.3 Verwantschap zorgt voor verdeeldheid	26
Hoofdstuk 3: Moeder en grootmoeder: Afwachten zonder verwachting	30
3.1 Nieuwe generatie, nieuwe kansen	30
3.2 Nederlandse bewakers en ‘mijn kleine sentimentje’	32
3.3 Oprichtster van de herboren Nederlandse krijgsmacht.....	35
Conclusie.....	37
Dankwoord.....	41
Literatuurlijst.....	42
Illustratieverwantwoording.....	42
Bronnen	43
Literatuur	43
Bijlage(n).....	47
Bijlage I: Beknopte stamboom met verwantschappen van Wilhelmina en Willem V	47
Bijlage II: Beknopte stamboom huis van Oranje-Nassau begin 19 ^e eeuw	48

Inleiding

Op 10 januari 1814 verscheen prinses Wilhelmina van Pruisen aan het hoofd van een legioen Nederlandse soldaten in Den Haag. Wilhelmina had twee maanden voor de aankomst in het nieuwe Koninkrijk der Nederlanden dit leger, dat bestond uit voormalige krijgsgevangenen, bevoorradt uit eigen middelen. De gevangenen waren voormalig Nederlandse soldaten die in dienst van Napoleon de zware veldtocht en aftocht naar Moskou hadden overleefd. Nu konden zij zich melden bij Wilhelmina van Pruisen om te dienen in wat de latere strijdmacht van het Koninkrijk der Nederlanden zou gaan worden. Wilhelmina ging met grote ijver te werk met de samenstelling van ‘haar’ legioen; zij onderzocht persoonlijk alle papieren van de te benoemen officieren en vroeg naar inlichtingen aan de betrokken bevelhebbers.³ Negentien jaar eerder in 1795 had zij het land halsoverkop moeten verlaten. Op de vlucht voor revolutionaire Franse troepen en Bataafse patriotten hadden zij en haar man stadhouder Willem V (1748-1806), de wijk naar Groot-Brittannië genomen en leek het laatste uur voor de Oranjedynastie te zijn geslagen.⁴ Na jaren van ballingschap keerde Wilhelmina in 1814 terug en hadden de Oranjes hun macht weer herpakt. Wilhelmina’s oudste zoon was geen stadhouder meer zoals zijn voorouders, maar koning Willem I.

Status quaestionis

Voordat Wilhelmina van Pruisen in ballingschap ging met haar familie stond zij in het middelpunt van de politieke macht van de Republiek der Verenigde Nederlanden. Het hebben van politieke macht werd in de achttiende-eeuw gezien als iets wat was weggelegd voor mannen.⁵ Toch zijn er veel voorbeelden te vinden van vrouwen die een hoge positie wisten te bekleden en daarmee een aanzienlijke invloed wisten te verwerven. In het onderzoeksveld van *queenship studies* staan deze vrouwen uit de elite centraal.

Met de opkomst van het onderzoeksveld *queenship studies* in de jaren tachtig en negentig kwam er aanzienlijk meer aandacht voor vrouwen die in het centrum van de politiek stonden. Historicus Elena Woodacre schrijft in haar artikel dat voordat *queenship studies* erkend werd als wetenschappelijk studieveld, er al wel aandacht voor dynastieke vrouwen was.⁶ Dit was echter met name alleen voor vrouwen die regeerden uit eigen naam zoals Elizabeth I

---

³ Johanna W.A. Naber, *Prinses Wilhelmina. Gemalin van Willem V, Prins van Oranje* (Amsterdam 1908) 287.

⁴ Israel, *De Republiek 1477-1806*, 1237.

⁵ Annette F. Timm en Joshua A. Sanborn, *Gender, Sex and the Shaping of Modern Europe. A History from the French Revolution to the Present Day* (2e editie; Londen/New York 2016) 3.

⁶ Elena Woodacre, ‘Well represented or missing in action? Queens, queenship and Mary Hays’ in: Gina Luria Walker red., *The Invention of Female Biography* (Londen 2017) 21-36, aldaar 21-22.

van Engeland, Catharina de Grote van Rusland of Maria Theresia van Oostenrijk. Tevens waren deze studies vaak louter biografisch van aard, en in het onderzoeksveld van *queenship studies* staan juist niet alleen biografische studies centraal, maar ook thematische. Deze thematische aanpak komt voort uit het werk van de historici Natalie Zemon Davis en Gerda Lerner en kent een feministische oorsprong in de jaren zeventig. Davis en Lerner schrijven dat met de komst van thematisch onderzoek naar de vrouwen uit de elite, een manier was gevonden om onderzoek naar deze vrouwen te rechtvaardigen binnen de geschiedwetenschap. Tegelijkertijd met de opkomst van feministische invloeden in geschiedschrijving, werd namelijk ook onderzoek naar sociale- en culturele geschiedenis belangrijker en stonden niet langer alleen de grote witte mannen centraal. Davis geeft onder meer moederschap, bemiddeling en agency als voorbeeld voor thematische elementen binnen onderzoek naar vrouwen.⁷

Recente thema's binnen *queenship studies* zijn politieke macht, representatie en een minder Eurocentrische blik waarbij ook onderzoek naar vrouwen uit de elite buiten Europa word gedaan.⁸ Het veld aan sich focust zich dus op de rol van dynastieke vrouwen die op allerlei manieren invloed wisten uit te oefenen op het landelijke bestuur in een positie als koningin, koningin-gemalin of regentes en is sterk beïnvloedt door feminisme en gestoeld op genderstudies en vrouwengeschiedenis.

Een monarchie is meer dan alleen een koning of koningin. Volgens Woodacre moet een monarchie gezien worden als een 'flexible sack': er moet niet alleen naar de monarch zelf gekeken worden; de koningin-gemalin, het hof en andere familieleden oefenen net zo goed invloed uit op het regeren van een land.⁹ Woodacre neemt hiermee een belangrijke positie in, in het onderzoeksveld van *queenship studies*. Ze schrijft dat het belangrijk is om vrouwen uit de elite te bestuderen vanuit iedere hoek in combinatie met haar rol binnen een dynastie.¹⁰ Historicus Jeroen Duindam, gespecialiseerd in hofcultuur en dynastiegeschiedenis, schrijft in dezelfde lijn als Woodacre dat je de rol van de vrouw binnen de machtssfeer van een dynastie of monarch niet moet onderschatten. Duindam beargumenteert dat er maar zelden een man was die zonder een vrouw succesvol wist te regeren, zij het zijn moeder, dochter, zus of echtgenoot.¹¹ Dit zijn dan ook rollen van verwantschap waarbinnen een vrouw een zekere agency

---

⁷ Natalies Zemon Davis, "Women's history in transition": The European Case", *Feminist Studies* 3.3:4 (1976) 83-103; Gerda Lerner, 'Placing women in history: Definitions and challenges', *Feminist Studies* 3.1:2 (1975) 5-14.

⁸ Woodacre, 'Well represented or missing in action? Queens, queenship and Mary Hays', 22.

⁹ Elena Woodacre, *Queens and Queenship* (Leeds 2021) 8.

¹⁰ Woodacre, 'Well represented or missing in action? Queens, queenship and Mary Hays', 23.

¹¹ Jeroen Duindam, *Dynasties. A Global History of Power, 1300-1800* (Cambridge 2016) 2 -3.

dient te worden toebedeeld. Een koningin-gemalin kon een grote invloed uitoefenen op haar echtgenoot, hoewel zij niet de regerend vorstin was. Door zich te omringen door allerlei adviseurs en mensen met invloed uit de politieke elite van het land was zij zelf ook een machtsfactor van belang.¹² Daarnaast speelde het familieverband een grote rol bij de invloed die de vrouw kon bezitten. Dit was dan ook het geval van Wilhelmina in de Republiek der Verenigde Nederlanden.

De rol van een vrouw binnen een dynastie moet dus niet onderschat worden. Zij was meer dan alleen passief en had meer taken dan de zorg voor het nageslacht. Vrouwen in de cirkel van de macht konden rekenen op hun eigen familienetwerk en verwantschap, een netwerk dat vaak over heel Europa was verspreid.¹³ Hun familie was dikwijls een regerende of in ieder geval een machtige dynastie. Verwantschap was een manier voor een dynastieke vrouw om invloed te hebben.¹⁴

Historicus Maureen Quilligan geeft aan dat hier de zogenaamde *exchange of women* aan ten grondslag ligt. Hiermee doelt zij op het uithuwelijken van koninklijke meisjes en vrouwen aan andere dynastieën.¹⁵ Dankzij deze uitwisseling waren vrijwel alle dynastieën in Europa aan elkaar verwant zij het ver of dichtbij. Dit was ook het geval bij Wilhelmina. Zo was haar oom Frederik de Grote (r.1740-1786), koning van Pruisen, om maar een voorbeeld te noemen. Dit netwerk van Europese adel en verwantschap kon een vrouw helpen om invloed uit te oefenen op haar echtgenoot en gaf de vrouw politieke macht in haar nieuwe thuisland.

Vrouwen die uit eigen naam regeerden, en dus meer macht hadden dan vrouwen die naast de troon stonden, zijn uitvoerig bestudeerd. Historicus Theresa Earenfight benadrukt in haar artikel nog eens het feit dat er veel onderzoek bestaat naar vrouwen als Elizabeth I van Engeland, Catharina II de Grote van Rusland of Maria Theresia van Oostenrijk. Onderzoek naar vrouwen die als regentes de scepter zwaaiden of in samenwerking met hun man macht hadden is met de komst van *queenship studies* nu ook toegenomen. Er wordt niet meer alleen gekeken naar de koningin-gemalin, maar ook naar weduwes die in naam van hun minderjarige kind regeerden en de invloeden van echtgenotes op hun mannen.¹⁶ Vooral de samenwerking tussen echtgenoten kon een vrouw een aanzienlijk invloedrijke positie opleveren. De Duitse historicus

---

¹² Duindam, *Dynasties*, 87.

¹³ *Ibidem*, 89.

¹⁴ Woodacre, *Queens and queenship*, 29.

¹⁵ Maureen Quilligan, *When Women Ruled the World. Making the Renaissance in Europe* (New York 2021) xii.

¹⁶ Theresa Earenfight, 'Without the Persona of the Prince: Kings, Queens and the Idea of Monarchy in Late Medieval Europe', *Gender & History* 19:1 (2007) 1-21, aldaar 2.

Heide Wunder vatte deze wisselwerking samen met het begrip *arbeitspaar* of in het geval van adellijke vrouwen *amtsehepaar*: een samenwerking tussen man en vrouw gebaseerd op een wederzijds gevoel van respect en het hebben van een goede relatie.¹⁷ Dankzij een goede samenwerking wist de vrouw ook op deze manier een bepaalde machtspositie te verwerven. Wilhelmina had haar machtspositie ook te danken aan haar goede verhouding met haar man, Willem V, wat ook blijkt uit onderlinge correspondentie.

Binnen het kader van al her voorafgaande zou Wilhelmina van Pruisen ook bekeken kunnen worden door een bril van vrouwelijke macht in een wereld van mannelijke monarchen en machtshebbers. In oudere studies, zoals van historici als G.J. Schutte en C.A. Tamse is er wel een beeld van Wilhelmina van Pruisen geschetst als zijnde een vrouw die machtsbelust was. Hierin leggen de schrijvers de nadruk op het dominerende karakter dat zij zou hebben gehad over haar echtgenoot. Stadhouders Willem V zou een besluiteloos persoon zijn geweest en op deze manier verkreeg Wilhelmina een grote invloed op het politieke toneel van de Republiek.¹⁸ Bij deze benadering van onderzoek naar Wilhelmina vergeet men alleen haar agency te geven en door enkel alleen karakter een rol te laten spelen voor het verkrijgen van invloed missen deze onderzoeken belangrijke nuances. Terecht is het dan ook om in ogenschouw te nemen dat de politieke invloed, die Wilhelmina wel degelijk had zoals ook zal blijken uit dit onderzoek, afhankelijk was van allerlei aspecten waaronder ook verwantschap en politiek inzicht.

Over één periode in het leven van Wilhelmina is veel geschreven en dat is de reis die zij ondernam naar Den Haag en de daaruit voortvloeiende aanhouding bij Goejanverwellesluis, en de strijd tussen prinsgezinden en patriotten in 1787. Haar naam en Goejanverwellesluis zijn in de geschiedschrijving onlosmakelijk met elkaar verbonden. De naam Wilhelmina van Pruisen zal bij velen een belletje laten rinkelen, maar toch is er over het verdere leven van de prinses niet veel literatuur verschenen. Wanneer zij dan toch genoemd wordt, is dat meestal in context van haar man stadhouder Willem V of zoon, koning Willem I. Dit geldt niet alleen voor oudere studies zoals hierboven vernoemd van Schutte en Tamse, maar ook voor recent verschenen

---

¹⁷ Heide Wunder, *Er ist die Sonn', si eist der Mond. Frauen in der Frühen Neuzeit* (München 1992) 215.

¹⁸ G.J. Schutte, 'Wilhelmina van Pruisen 1751-1820' in: C.A. Tamse red., *Vrouwen in het Landsbestuur. Van Adela van Hamaland tot en met koningin Juliana* (s-Gravenhage 1982) 169-202; G.J. Schutte, 'Willem IV en Willem V' in: C.A. Tamse red., *Nassau en Oranje in de Nederlandse geschiedenis* (Alphen aan de Rijn 1979) 187-228; C.A. Tamse, *Nassau en Oranje in de Nederlandse geschiedenis* (Alphen aan de Rijn 1979) 213-220; C.A. Tamse, *De Monarchie in Nederland* (Amsterdam en Brussel 1980).

werken waarin Wilhelmina benoemd wordt, veelal in overzichten van de gehele Oranje-Nassau dynastie.¹⁹

Naast de geschiedwerken die een overzicht geven van het koninklijk huis en de dynastie zijn er drie biografieën geschreven over Wilhelmina van Pruisen. De eerste door geschiedschrijfster en feminist van de eerste golf Johanna Naber (1859-1941), verschenen in 1908. Dit eerste biografische werk in de traditie van de negentiende-eeuwse geschiedschrijving over Wilhelmina is vooral een positieve ophemeling van de prinses en leest bijna als een hagiografie.²⁰ De volgende studie waarin Wilhelmina een grotere rol toebedeeld heeft gekregen is een dubbel biografisch werk van historicus Edwin van Meerkerk uit 2009. Van Meerkerk probeert hierin naar eigen zeggen een zo objectief mogelijk beeld van het stadhouderlijkpaar te schetsen.²¹ Hij heeft kritiek op het feit dat er vaak door historici gefocust wordt op het karakter van zowel Wilhelmina als Willem V en dat er hierdoor verschillende beelden bestaan over hen. Hij tracht in zijn boek een afweging te maken van al die verschillende beelden en iedere vorm van zelfingenomenheid te vermijden.²² Het gaat Van Meerkerk vooral om het beschrijven van de levens van het laatste stadhouderlijkpaar en probeert in navolging van de biografie van Johanna Naber het positieve beeld te nuanceren. De nieuwste biografie over Wilhelmina is recent in 2022 verschenen en is van de hand van Maarten-Jan Dongelmans. Hierin levert hij kritiek op het feit dat Van Meerkerk te weinig aandacht schenkt aan Wilhelmina als individu en tracht hij in zijn eigen werk de focus op de prinses te leggen.²³ Toch lukt het Dongelmans niet om alleen Wilhelmina centraal te stellen en leest zijn werk net als dat van Van Meerkerk voornamelijk als een dubbelbiografie.

Wat alle schrijvers van de biografieën van Wilhelmina met elkaar gemeen hebben is dat zij vooral aandacht schenken aan het deel van het leven van Wilhelmina waarin zij de strijd met de patriotten aangaat. De ballingschap van de Oranje-Nassaus in combinatie met Wilhelmina in de context van het ontstaan van het Koninkrijk der Nederlanden is nog maar weinig onderzocht. Haar leven hield niet op in 1795, ook niet vanuit politiek oogpunt.

---

¹⁹ Arnout van Cruyningen, *Het Koninklijk Huis der Nederlanden. De geschiedenis van het Nederlandse vorstenhuis* (Utrecht 2015); Arnout van Cruyningen, *Stadhouders in de Nederlanden. Van Holland tot Vlaanderen 1448-1879* (Utrecht 2017); Gerben Graddesz Hellinga en Patric Aalders, *De Oranjes. De canon van ons Koninklijk Huis* (2^e druk; 2015 Zutphen).

²⁰ Naber, *Prinses Wilhelmina*.

²¹ Edwin, Meerkerk van, *Willem V en Wilhelmina van Pruisen. De laatste stadhouders* (Amsterdam/Antwerpen 2009).

²² Meerkerk van, *Willem V en Wilhelmina van Pruisen*, 12-13.

²³ Maarten-Jan Dongelmans, *Oranjeprinses op drift. Wilhelmina van Pruisen en de Nederlanders* (Zutphen 2022).

Correspondentie van de stadhouderlijke familie

De correspondentie van Wilhelmina met haar gezin is een goede bron voor onderzoek naar het ballingschap van de Oranje-Nassaus. Zij waren over heel Europa verspreid en deze correspondentie was het middel om de netwerken van verwantschap in stand te houden, informatie te delen en te overleggen. Het was een middel om samenwerking tussen de gezinsleden te bewerkstelligen om zo de belangen van de dynastie te behartigen. Vooral de brieven tussen Wilhelmina en haar zoon de erfprins zijn interessant voor dit onderzoek omdat zij veel advies gaf aan hem die hij respecteerde en zoals blijkt vaak zal opvolgen. De erfprins was actief in het proberen de status en positie van zijn familie te verbeteren.

De correspondentie van het stadhouderlijkgezin is uitgegeven in de jaren dertig door Johanna Naber en deze brieven bevinden zich in het Koninklijk Huis Archief.²⁴ De uitgegeven correspondentie beslaat de periode tussen 1777 en 1820 en bestaat uit brieven tussen Wilhelmina, stadhouder Willem V en hun kinderen Louise, Willem (de erfprins) en Frederik.²⁵ In de brieven bespreken de gezinsleden de politieke situatie van hun tijd in Europa en proberen zij hierop te anticiperen. Daarnaast blijkt uit de brieven dat Wilhelmina vaak advies gaf aan de erfprins waaruit haar politieke inzicht af te lezen valt. En omdat het brieven zijn tussen gezinsleden worden ook de dagelijkse bezigheden besproken van de gezinsleden, bij wie ging men op visite? Welke plaatsen bezoeken zij? Welke boeken hebben zij gelezen en wat zijn de laatste roddels? Zo is er ook een brief waarin uitvoerig wordt besproken welke geschenken aangekocht waren voor Sinterklaasavond.²⁶ Deze vermeldingen van deze dagelijkse gebeurtenissen zijn ook erg interessant omdat deze inzicht geven in de relatie tussen de verwanten.

De correspondentie bestaat uit vijf delen die zijn uitgegeven waarin Johanna Naber een selectie heeft gemaakt van de brieven uit het Koninklijk Huis Archief. De brieven zijn in het Frans geschreven waarbij ook veel Nederlandse woorden worden gebruikt. Het stadhouderlijk gezin behoorde natuurlijk tot de elite van Europa en Frans was de *lingua franca* aan het einde

---

²⁴ Helaas was het Koninklijk Huis Archief in de periode van dit schrijven niet geopend voor het raadplegen van bronnen in verband met een verbouwing. Vandaar dat gekozen is voor de uitgegeven brieven die dus nog wel beschikbaar zijn voor raadpleging als bron.

²⁵ Johanna Naber, *Correspondentie van de stadhouderlijke familie 1777-1820, Eerste deel (1777-1793)* (s-Gravenhage 1931); Johanna Naber, *Correspondentie van de stadhouderlijke familie 1777-1820 Tweede deel (1793-1795)* (s-Gravenhage 1931); Johanna Naber, *Correspondentie van de stadhouderlijke familie 1777-1820, Derde deel (1795-1799)* (s-Gravenhage 1933); Johanna Naber, *Correspondentie van de stadhouderlijke familie 1777-1820, Vierde deel (1800-1807)* (s-Gravenhage 1935); Johanna Naber, *Correspondentie van de stadhouderlijke familie 1777-1820, Vijfde deel (1807-1820)* (s-Gravenhage 1936).

²⁶ Wilhelmina van Pruisen aan haar dochter Louise 14 december 1790, in: Johanna Naber, *Correspondentie van de stadhouderlijke familie 1777-1820, Eerste deel (1777-1793)* (s-Gravenhage 1931) 105-106.

van de achttiende-eeuw. Wel spraken zij Nederlands onderling met elkaar, zo schrijft Johanna Naber. Mede hierdoor is het geschreven Frans sterk beïnvloed door het Nederlands.²⁷ Een voordeel van de uitgegeven bundels is dat deze gedrukt zijn en dus makkelijk te lezen zijn aangezien het geen handschriften zijn. Johanna Naber heeft een selectie moeten maken tussen de brieven die zij opnam in de bundels. Dit neemt niet weg dat selectie per se nadelig hoeft uit te pakken. De brieven in de bundels met betrekking tot de periode waarbinnen dit onderzoek zich afspeelt zijn het meest talrijk. Daarnaast zijn de brieven een erg waardevolle bron omdat het hier om correspondentie gaat die zowel de verzonden brief als het antwoord hierop betreft.

Hoofdvraag en deelvragen

Dit onderzoek zal zich dan ook richten op de periode van het ballingschap. Hoe gebruikte Wilhelmina van Pruisen haar familienetwerken om de dynastieke belangen van de Oranje-Nassaus te behartigen tijdens het ballingschap tussen 1795-1813? Om een antwoord te krijgen op deze onderzoeksvraag zal een analyse van de correspondentie van Wilhelmina met haar gezin centraal staan. Door brieven uit te wisselen hield Wilhelmina het gezin, dat tijdens het ballingschap door heel Europa verbleef, in contact met elkaar. Ze begaf zich als een spin in het web als verbindende factor. Wilhelmina wist, zoals zal blijken uit dit onderzoek, invloed uit te oefenen op haar gezin en de erfprins, haar oudste zoon en toekomstig koning Willem I.²⁸

Dit onderzoek kent een chronologisch-thematische opbouw aan de hand van drie hoofdstukken. In ieder van de hoofdstukken zien we de verschillende rollen die Wilhelmina had met gezinsleden en verwanten. Hieruit blijkt dat zij verschillende strategieën gebruikt in haar verschillende rollen in de familie om de belangen van de dynastie te behartigen.

In hoofdstuk 1 zal zij in haar rol als nicht van de Pruisische koning Frederik de Grote en als echtgenoot van stadhouder Willem V onderdeel zijn van de zogenaamde *alliance theory* en de hieruit voortkomende *exchange of women*. Deze theorieën vinden hun oorsprong in het werk van de Franse antropoloog Claude Lévi-Strauss.²⁹ Lévi-Strauss stond met zijn *alliance theory* aan de basis van het zogenaamde *kinship studies* waarbij verwantschappen tussen groepen mensen het middelpunt vormen. Er zal een koppeling worden gemaakt tussen

²⁷ Johanna Naber, *Correspondentie van de stadhouderlijke familie 1777-1820, Eerste deel (1777-1793)* (s-Gravenhage 1931) XV.

²⁸ Om verwarring te voorkomen tussen de verschillende Willems noem ik in dit onderzoek de oudste zoon van Wilhelmina, de erfprins. Haar oudste kleinzoon, eveneens een Willem, zal worden benoemd bij zijn roepnaam Guillot.

²⁹ Claude Lévi-Strauss, *The Elementary Structures of Kinship*, vert. James Harle Bell en John Richard von Sturmer (Boston 1969) 52; Harold W. Scheffler, 'The Elementary Structures of Kinship by Claude Lévi-Strauss: A Review Article', *American Anthropologist*, 72:2 (1970) 251-168, aldaar 252.

queenship studies en *kinship studies* omdat hiermee zichtbaar wordt dat een dynastieke vrouw via haar verwantschap een krachtig middel had om invloed uit te kunnen oefenen. Vervolgens zal in hoofdstuk twee de rol van echtgenote en moeder centraal staan. De correspondentie staat hierin centraal. Wilhelmina positioneerde zich in de brieven als de matriarch van de familie en had zoals zal blijken een adviserende rol jegens haar zoon de erfprins. Deze rol zal ze ook in de volgende generatie wanneer zij grootmoeder is blijven spelen. In hoofdstuk drie staat Wilhelmina als moeder en grootmoeder centraal waarin het in eerste instantie lijkt alsof haar politieke en adviserende rol is uitgespeeld. Uit de brieven van Wilhelmina van Pruisen zal echter iets anders blijken.

Centraal in dit onderzoek is de rol van verwantschap en de combinatie van *queenship studies* met *kinship studies*. Dankzij deze verwantschappen en de daaruit voortvloeiende netwerken kon een dynastieke vrouw zoals Wilhelmina veel invloed uitoefenen.³⁰ Aan de hand van deze methode krijgt Wilhelmina agency en wordt duidelijk in wat voor politieke ruimte zij zich kon bewegen. Door de nadruk op *kinship studies* te leggen, zien we de basis van Wilhelmina's invloed die zij kon uitoefenen middels haar netwerk van familie en het gezin.

Afbeelding II, Wilhelmina omhelst haar broer Frederik Willem II

³⁰ Duindam, *Dynasties*, 89; Woodacre, *Queens and queenship*, 23.

Hoofdstuk 1: Niet en echtgenoot: *kinship studies* en de *exchange of women*

‘Ik heb met deze verbintenis enkel het geluk mijner nicht op het oog. Mijn lieve kind, gij heb Uwen vader vroeg verloren; het is nu aan mij om hem bij U te vervangen. In alle omstandigheden zult gij mij bereid vinden om U bij te staan met raad en daad wanneer gij dit mocht behoeven’.³¹

Zo schreef Frederik de Grote, koning van Pruisen aan zijn nicht Wilhelmina vlak voor haar huwelijk met stadhouder Willem V in 1767. Nu moest het zestienjarige lievelingsnichtje van Frederik huwen met een echtgenoot die niet veel ouder was en zonder hem ooit gezien te hebben. Zoals bij vrijwel alle vorstelijke huwelijken is ook deze verbintenis voor hen vooraf bepaald. Drie dagen later liet zij Berlijn achter zich op weg naar haar nieuwe leven aan het stadhouderlijke hof in Den Haag als echtgenoot.³²

In dit hoofdstuk zal worden gekeken naar het ontstaan van verwantschappen tussen vorstenhuizen. Als nicht van Frederik de Grote was Wilhelmina van Pruisen een aantrekkelijke partij op de huwelijksmarkt van het achttiende-eeuwse Europa. Huwelijken tussen leden van vorstenhuizen waren vrijwel altijd van politieke aard. Aan de hand van de zogenaamde *alliance theory* en de hieruit voorkomende *exchanges of women* waarvan Wilhelmina onderdeel was, zal worden gekeken naar de verwantschappen die ontstonden waarop Wilhelmina kon steunen. Deze wist zij in te zetten om invloed uit te kunnen oefenen en de belangen van de Oranje-Nassau dynastie te behartigen.

De Franse antropoloog Claude Lévi-Strauss stond met zijn *alliance theory* aan de basis van *kinship studies* dat in dit hoofdstuk zal worden gekoppeld aan *queenship studies*. Om de verwantschappen van Wilhelmina inzichtelijk te maken zal hierna een kort overzicht volgen van wie zij was en een beschrijving van de dynastie waartoe zij behoorde, de Hohenzollerns en die waarin zij trouwde, de Van Oranje-Nassaus. Vervolgens volgt er een voorbeeld waarbij Wilhelmina dit verwantschap inzet na de aanhouding bij Goejanverwellesluis.

1.1 ‘*Alliance theory*’ en de ‘*exchange of women*’

De Franse Antropoloog Claude Lévi-Strauss (1908-2009) beschreef in zijn werk ‘*Elementary Structures of Kinship*’ de zogenaamde *alliance theory*. Hierin beargumenteert hij dat het huwelijk aan de basis ligt van ieder verwantschap tussen mensen in het algemeen. Toch is zijn

---

³¹ Naber, *Prinses Wilhelmina*, 18.

³² Dongelmans, *Oranjeprinses op drift*, 17.

theorie heel goed toe te passen op de Europese, koninklijke huwelijksmarkt van de achttiende-eeuw. Met zijn werk staat hij aan de basis van *kinship studies*. Lévi-Strauss was antropoloog en baseerde zich mede op het incest taboe: het feit dat mensen niet met naaste familieleden huwen. Een universeel afkeuren hiervan zorgde er volgens hem voor dat men op zoek ging naar een partner buiten zijn of haar eigen naasten.³³ Op deze manier gaat men zoeken naar een partner bij andere sociale groepen. Er ontstaat zo een uitwisseling van vrouwen, meestal een zus of een dochter van het hoofd van een groep, waarbij er een ‘gever’ en een ‘ontvanger’ is. Lévi-Strauss schrijft wat basaal dat het ‘geven’ van een vrouw door een man kan worden gezien als het ultieme geschenk vanwege haar vruchtbaarheid; de mogelijkheid om kinderen te krijgen. Het enige andere geschenk dat even belangrijk zou zijn, is een andere vrouw.³⁴ Overigens was het idee van geschenken geven volgens Lévi-Strauss onderdeel van de kern van samenlevingen. Deze hoefden niet per se om vrouwen te gaan maar konden ook materiële voorwerpen zijn zoals kunstvoorwerpen of andere objecten waaraan prestige en eventueel legitimiteit verleend kon worden. De vrouw staat echter bovenaan als ‘geschenk’ om je aan een andere groep te binden. Dankzij deze zogenaamde *exchange of women*, zoals Lévi-Strauss het noemt, zou dan de mogelijkheid om allianties aan te gaan met de andere groep ontstaan.³⁵

De theorie van Lévi-Strauss vergeet echter de vrouw agency te geven. Dit is ook niet verwonderlijk aangezien hij zijn theorie schreef in de jaren vijftig en zestig van de vorige eeuw. In de *alliance theory* ligt de focus vooral op de man en Lévi-Strauss ziet de vrouw als een passief ‘geschenk’ dat door groepen (mannen) uitgewisseld kan worden. De kern van Lévi-Strauss maakt dat huwelijk aan de basis ligt van verwantschappen, moet echter niet verworpen worden door het gebrek aan agency. Bij de politieke elite van de achttiende-eeuw wisten door verwantschappen in de vorm van huwelijken, allianties aan te gaan met elkaar.

Historicus Maureen Quilligan voegt in haar boek ‘When Women Ruled the World. Making the Renaissance in Europe’ een belangrijk aspect toe aan de androcentische theorie van Lévi-Strauss, namelijk dat niet alleen mannen ‘geschenken’ aan elkaar aanreikten maar dat ook vrouwen dit deden. Deze geschenken tussen vrouwen waren materiëler van aard en werden vaak lange tijd bewaard om door te geven aan de volgende generaties om zo de prestige en rijkdom van de dynastie te verhogen, dan wel te behouden.³⁶ Denk hierbij bijvoorbeeld

---

³³ Lévi-Strauss, *The Elementary Structures of Kinship*, 29.

³⁴ Janet Carsten, ‘Kinship’, *Britannica*, <https://www.britannica.com/topic/kinship> (geraadpleegd 27 januari 2023).

³⁵ Lévi-Strauss, *The Elementary Structures of Kinship*, xxxiii.

³⁶ Quilligan, *When Women Ruled the World*, xiv.

sieraden, kunstwerken of een waardevol boek. Deze prestigieuze geschenken laten zien dat vrouwen na hun huwelijk in een nieuwe dynastie hun connecties met hun natale dynastie veelal behielden.³⁷

De *exchange of women* zorgde er dus voor dat een vrouw uit een andere familie onderdeel werd van de dynastie van haar echtgenoot, maar ook nog connecties wist te behouden met haar eigen familie. Zo vormden zij een belangrijk kruispunt tussen dynastieën. Historicus Sarah Betts schrijft in haar artikel dat een vrouw die in een koninklijke familie of een andere dynastie trouwde vaak in eerste instantie ook als buitenstaander werd beschouwd in haar nieuwe vaderland. Zij zou dan worden gewantrouwd en gezien als een soort ‘agent’ voor haar eigen familie.³⁸ Wat Betts vergeet is dat naast wantrouwen er echter ook juist verwantschap ontstond uit huwelijken. Het huwelijk zorgde voor een band tussen twee dynastieën en de connectie met de familie van de vrouw werden als waardevol geacht. Dit gold vooral wanneer deze familie veel machtiger was dan die van de man, wat zeker gold bij Wilhelmina van Pruisen.

1.2 Wilhelmina van Pruisen: een Hohenzollern en een Van Oranje-Nassau

Frederika Sophia Wilhelmina van Pruisen werd geboren in 1751 in het Kronprinzen Palais te Berlijn. Zij was de enige dochter van August Willem prins van Pruisen en zijn vrouw Louise Amalia hertogin van Brunswijk-Wolffenbüttel. Wilhelmina's vader was de broer van Frederik de Grote. Frederik had zelf geen kinderen en August Willem was eerste in lijn om koning van Pruisen te worden. In deze hoedanigheid was Wilhelmina als enige dochter een belangrijk pion in de Europese huwelijkspolitiek. De opvoeding van de prinses vond plaats aan het hof van haar oom in oorlogstijd. Frederik de Grote was namelijk verwickeld in de Zevenjarige Oorlog (1756-1763) om de status van Pruisen als Europese grootmacht veilig te stellen.³⁹ Wilhelmina werd vooral door haar gouvernantes opgevoed en met name Sophie von Denckelman was haar erg geliefd.⁴⁰ Onder de leiding van Von Denckelman

Afbeelding III, Wilhelmina in 1768

³⁷ Ibidem, xiii.

³⁸ Sarah Betts, ‘Matriarchs of the Royal House of Stuart: Negotiating Personal and Dynastic Ambition, Motherhood, and Adversity (1613-1662)’ in: Elena Woodacre en Carey Fleiner red., *Royal Mothers and Their Ruling Children. Wielding Political Authority from Antiquity to the Early Modern Era* (Basingstoke 2015) 53-80, aldaar 55.

³⁹ Meerkerk van, *Willem V en Wilhelmina van Pruisen*, 17.

⁴⁰ Els Kloek, *1001 Vrouwen uit de Nederlandse Geschiedenis* (Nijmegen 2013) 767-770.

ontwikkelde de prinses zich tot een krachtige en levendige persoonlijkheid die ook nog eens intellectueel geïnteresseerd was. Wilhelmina correspondeerde veel met haar oom die haar met advies bij stond tijdens de beginjaren van haar huwelijk en verblijf in de Republiek der Verenigde Nederlanden.

Wilhelmina's status was hoger dan die van Willem V. Ze was namelijk een koningskind als dochter van de troonopvolger van Pruisen. Qua status had de prinses zelfs de hoogste rang aan het stadhouderlijk hof. Wilhelmina droeg de titel Hare Koninklijke Hoogheid, terwijl Willem V niet verder kwam dan Zijne Doorluchtige Hoogheid.⁴¹ Toch huwde Wilhelmina van Pruisen met de stadhouder in 1767. Haar oom Frederik de Grote zag veel potentie in het aanhalen van de banden met de Republiek ten westen van Pruisen. Zijn gedachte hierachter was dat op deze manier de Nederlanden niet compleet in de invloedssfeer van Groot-Brittannië terecht zouden komen. Dit zou wel gebeuren wanneer Willem V net als zijn vader Willem IV een huwelijk zou aangaan met een Britse prinses.⁴² Frederik wilde dit voorkomen.⁴³ Daarnaast zal ook hebben meegespeeld dat Wilhelmina het lievelingsnichte van de Pruisische koning was en dat de Republiek grensde aan gebieden die tot Pruisen behoorden zoals Kleef. Hij reisde zelfs een aantal maanden na het huwelijk naar de Nederlanden en verbleef op paleis Het Loo. Frederik de Grote werd één van Wilhelmina's belangrijkste adviseurs. Zijn belangrijkste advies was dat zij zich zo ver mogelijk weg moest houden van zaken als intriges, samenzweringen en facties.⁴⁴ Het huwelijk tussen Wilhelmina en Willem V was er dus een van politieke aard waarin de bruid vrijwel niets te zeggen had. Wilhelmina zelf schreef ook dat zij zich niets anders kon voorstellen dan te worden uitgehuwelijkt.⁴⁵

Afbeelding IV, Willem V in 1768

Vrijwel alle huwelijken die gesloten werden tussen de adel en de vorstelijke families in Europa hadden politieke motieven als basis. De prinsessen, zoals in het geval van Wilhelmina, moesten met hun huwelijk een bondgenootschap bevestigen tussen twee gebieden met

⁴¹ Dongelmans, *Oranjeprinses op drift*, 27.

⁴² Stadhouder Willem IV huwde met de Princess Royal Anna van Hannover (1709-1759) oudste dochter van koning George II van Groot-Brittannië.

⁴³ Dongelmans, *Oranjeprinses op drift*, 15.

⁴⁴ Meerkerk van, *Willem V en Wilhelmina van Pruisen*, 30.

⁴⁵ Ibidem, 31.

verschillende dynastieën. Deze prinsessen werden volgens historicus Jeroen Duindam, gespecialiseerd in dynastiegeschiedenis, niet gezien als geschikt voor het erven van de troon van hun geboorteland. Toch werd hun educatie als uitermate belangrijk beschouwd. Duindam schrijft dat zij voorbereid werden om hun dynastieke plichten te vervullen, niet alleen voor hun eigen familie, maar ook de dynastie van hun toekomstige echtgenoten. Deze plichten waren onder meer het opvoeden van kinderen, culturele representatie en vroomheid, het leiden van een koninklijke huis- en hofhouding en functioneren als cement dat een bondgenootschap symboliseert.⁴⁶

Het huwelijk moest er uiteindelijk voor zorgen dat allianties gehandhaafd werden dankzij het ontstane verwantschap tussen de twee dynastieën.⁴⁷ Dat verbintenissen niet altijd konden zorgen voor deze handhaving van bondgenootschappen zal in de volgende hoofdstukken blijken. Na generaties van huwelijken tussen de Europese dynastieën was het onvermijdelijk dat de politieke elite op de een of andere manier aan elkaar verwant was. Zo waren Wilhelmina en Willem V neef en nicht van elkaar.

Willem V was een Van Oranje-Nassau die als stadhouders een onduidelijke en weinig stabiele machtspositie binnen de Republiek der Verenigde Nederlanden kenden. Willem V was pas de eerste in zijn familie waarbij het direct duidelijk was dat hij, wanneer hij meerderjarig was, de stadhoudelijke functies van zijn vader zou gaan overnemen. Tot die tijd was het zijn moeder Anna van Hannover en later zijn oom de hertog van Brunswijk die de honneurs waar namen.⁴⁸

Wilhelmina was een Hohenzollern. Deze dynastie wist Pruisen tot een Europese grootmacht te maken en domineerde daarmee de Europese politiek.⁴⁹ Vooral dankzij de verdiensten van Frederik de Grote zou de toon worden gezet van een Pruisen die in centraal Europa de belangrijkste machtsfactor werd en een serieuze rivaal voor de keizerrijken Oostenrijk en Rusland.⁵⁰

De keuze van Frederik de Grote om zijn nichtje Wilhelmina uit te huwelijken aan een stadhouder in de Nederlanden lijkt in dit opzicht vreemd, maar wanneer men kijkt naar de nieuw

---

⁴⁶ Duindam, *Dynasties*, 61.

⁴⁷ Michaela Hohkamp, 'Transdynasticism at the dawn of the modern era: kinship dynamics among ruling families', in Christopher H. Johnson et al. (eds.), *Transregional and Transnational Families in Europe and Beyond: Experiences since the Middle Ages*, (New York en Oxford 2011) 93-106.

⁴⁸ Israel, *De Republiek*, 1191.

⁴⁹ Christopher Clark, *Iron Kingdom. The Rise and Downfall of Prussia 1600-1947* (Londen 2007) 183.

⁵⁰ Martyn Rady, *The Habsburgs. The Rise and Fall of a World Power* (Londen 2020) 184-185.

verworven macht-status van Pruisen is het toch logisch. Voor Frederik was het huwelijk juist een manier om, zoals eerder al in dit hoofdstuk aangegeven, tegenwicht aan Groot-Brittannië te bieden zodat de Engelsen niet veel invloed konden uitoefenen op het buurland van Pruisen. Daarnaast waren allebei de dynastieën protestant wat voor de families een essentiële vereiste was voor een huwelijk. Een huwelijk met een katholieke dynastie was voor beide uitgesloten waardoor de keuze uit vorstehuizen zich beperkte tot Noord-Duitse gebieden en de Scandinavische landen.⁵¹ De verbintenis tussen Wilhelmina en Willem was dus niet alleen maar politiek van aard, maar had ook een religieuze betekenis. Als opkomende grootmacht stond het protestante Pruisen binnen het Heilige Roomse Rijk, waartoe het behoorde, vaak recht tegenover de katholieke landen, met name rivaal Oostenrijk eveneens onderdeel van datzelfde keizerrijk.⁵² Het huwelijk van Wilhelmina en Willem verbond zo dus twee van de belangrijkste protestantse vorstehuizen van Europa.

Verwantschap tussen de twee dynastieën was al oud. Een verbintenis tussen de van Oranje-Nassaus en de Hohenzollerns bestond ook al in de voorgaande generaties. In 1646 trouwde de dochter van stadhouder Frederik Hendrik, Louise Henriëtte (1627-1667), met Frederik Willem, keurvorst van Brandenburg.⁵³ De keurvorst wist zijn gebieden aanzienlijk uit te breiden wat de weg vrijmaakte voor een Pruisische weg opwaarts naar een dominantere positie binnen Europa. Hij wist verschillende hervormingen door te voeren in het militaire apparaat van zijn land. Deze hervormingen baseerde hij op de militaire tactieken die hij bij zijn verblijf in de Nederlanden van opeenvolgend stadhouder Maurits en stadhouder Frederik Hendrik had gezien.⁵⁴ Dankzij dit huwelijk werd Louise Henriëtte de stammoeder van het Pruisische koningshuis. Hun oudste zoon Frederik werd de eerste koning van Pruisen.⁵⁵ Het verwantschap en de daaruit voortkomende banden tussen de twee dynastieën waren ten tijde van het huwelijk van Wilhelmina met Willem V al meer dan een eeuw aanwezig.

Voor Willem V en zijn adviseurs was een match met een Pruisische prinses een goede manier om de prestige van de dynastie Van Oranje-Nassau op te hogen. Ook in de Republiek waren er partijen die van mening waren dat de Britten teveel invloed op het bestuur hadden.

---

⁵¹ Meerkerk van, *Willem V en Wilhelmina van Pruisen*, 33.

⁵² *Ibidem*, 40-41.

⁵³ Arnout van Cruyningen, *Stadhouders in de Nederlanden*, 123.

⁵⁴ Clark, *Iron Kingdom*, 40-41.

⁵⁵ Gerben Graddesz Hellinga en Patric Aalders, *De Oranjes*, 46; Ulrich Feldhahn, *Prussian Kings and German Kaisers*, vert. Katherine Vanovitch (Lindenberg 2012) 4.

Deze invloed zou groter worden wanneer Willem V met een Britse prinses zou trouwen, wat hij aanvankelijk wel van plan was geweest.⁵⁶

Willem was niet alleen stadhouder van de Republiek der Verenigde Nederlanden, maar was ook nog eens vorst van de omvangrijke Nassause erflanden die direct onder zijn gezag vielen. Hij was graaf van Nassau-Siegen, Nassau-Dietz en Nassau-Dillenburg.⁵⁷ In deze hoedanigheid was hij een rijksvorst en maakte hij net als Pruisen, onderdeel uit van de Heilige Roomse Rijk. Het huwelijk met Wilhelmina versterkte dus ook zijn positie het keizerrijk.

Als een prinses van koninklijke bloeden was Wilhelmina tot op zekere hoogte de meerdere van Willem. Toch zorgde de nog altijd bestaande man-vrouwverhoudingen, de status van het erfstadhouderschap en vorst in het Heilige Roomse Rijk ervoor dat Willem als vorst haar gelijke was.⁵⁸ Het huwelijk kon dan ook met weinig tot geen tegenstand plaatsvinden. Voor beide partijen was een alliantie tussen de dynastieën voordelig.

1.3 Besluiteloos en overheersend

Willem werd al vroeg in zijn leven omringd door krachtige persoonlijkheden zoals zijn moeder prinses Anna van Hannover die als gouvernante, regentes, de stadhouderlijke functies uitvoerde zolang hij nog niet meerderjarig was.⁵⁹ Na het overlijden van prinses Anna in 1759 werd hertog Lodewijk Ernst van Brunswijk-Wolfenbüttel Willems voogd. Willem had toen nog niet de volwassenleeftijd bereikt. Deze hertog van Brunswijk was al bevelhebber van het leger van de Republiek der Verenigde Nederlanden ten tijde van Willems minderjarigheid.⁶⁰ De hertog kende vanwege zijn obesitas nog een bijnaam namelijk ‘de dikke hertog’. Zowel prinses Anna als de hertog wisten invloed op de jonge Willem uit te oefenen en van Brunswijk zou dit zelfs blijven doen tot aan het moment waarbij Wilhelmina zich meer gaat profileren als politieke machtsfactor. Overigens was de hertog van Brunswijk de oom van Wilhelmina van Pruisen.⁶¹ Voor Willem werd de hertog een soort vaderfiguur waar hij op kon terugvallen.

Wilhelmina en Willem verschilden nogal veel van elkaar. De laatste stadhouder wordt in de literatuur vaak afgebeeld als besluiteloos en als iemand die maar slecht hoofd- van bijzaken kon onderscheiden.⁶² Daarentegen was hij wel een erg intelligente man die de gehele

---

⁵⁶ Dongelmans, *Oranjeprinses op drift*, 15.

⁵⁷ Meerkerk van, *Willem V en Wilhelmina van Pruisen*, 60-61.

⁵⁸ Ibidem.

⁵⁹ Simone Nieuwenbroek, ‘Een ruk naar Brits. De internationale politiek van Anna van Hannover, 1756-1757’, in *Virtus, Tijdschrift voor Adelsgeschiedenis* 27 (2020) 115-132, aldaar 116.

⁶⁰ Israel, *De Republiek*, 1188.

⁶¹ Zie bijlage I.

⁶² Meerkerk van, *Willem V en Wilhelmina van Pruisen*, 10-11.

geschiedenis van de Republiek uit zijn hoofd kende, wetten en precedentes van uitspraken zo kon opnoemen en was hij cultureel onderlegd.⁶³ Ook blijkt uit de correspondentie met zijn familie dat hij wel degelijk politiek inzicht had. Wilhelmina van Pruisen was het tegenovergestelde van haar man. Zij was een vrouw die knopen wist door te hakken en had een krachtige persoonlijkheid.⁶⁴ Toch noemt Van Meerkerk in zijn dubbelbiografie dat dit niets zegt over het leiderschap van Willem en het argument dat Wilhelmina haar echtgenoot compleet zou overvleugelen zou volgens hem tegenwoordig geen stand meer kunnen houden.⁶⁵ Waar Schutte en Tamse in de karaktereigenschappen van Wilhelmina en Willem de reden zien waarom Wilhelmina invloed wist uit te oefenen, is dit natuurlijk niet de enige reden. Als alleen dit als argument wordt gebruikt, dan wordt voor zowel Willem als Wilhelmina geen enkele agency toegekend. Dit neemt niet weg dat Wilhelmina geen knopen durfde door te hakken en graag actie ondernam tot het behartigen van haar dynastie.

Ter voorbeeld volgt nu de aanhouding van Wilhelmina bij Goejanverwellesluis. Hierbij wordt duidelijk hoe Wilhelmina haar verwantschap en netwerk inzet om invloed uit te oefenen voor het belang van de Oranje-Nassaus. Misschien wel het bekendste wapenfeit van Wilhelmina is haar koetsrit van Nijmegen naar Den Haag in juni 1787. De Republiek werd verscheurd door twisten tussen aanhangers van de stadhouder, de prinsgezinden en de patriotten die meer democratie eisten. De politieke tegenstellingen leidde tot een burgeroorlog. De situatie in de hofstad werd zelfs zo nijpend dat Willem besloot Den Haag te verlaten en om zijn intrek te nemen in de Valkhofburcht te Nijmegen.⁶⁶ Na verloop van tijd leek er geen schot in de zaak te komen en vond Wilhelmina dat er actie ondernomen moest worden. Zoals gewoonlijk twijfelde Willem en wist hij niet precies hoe en wat hij kon doen. De prinses nam het heft in eigen handen door een operatie op touw te zetten geholpen door Gijsbert Karel van Hogendorp,⁶⁷ waarbij het bedoeling was dat Wilhelmina samen met een hofdame naar Den Haag zou reizen in de hoop daar een prinsgezinde opstand te ontketenen.⁶⁸

Dongelmans schrijft in zijn biografie dat de beweegredenen van Wilhelmina nog steeds niet helemaal duidelijk zijn. Het zou een geheime tocht naar Den Haag moeten worden, maar

---

⁶³ G.J. Schutte, 'Willem IV en Willem V', 209.

⁶⁴ Ibidem, 214.

⁶⁵ Meerkerk van, *Willem V en Wilhelmina van Pruisen*, 10-11.

⁶⁶ Jan Geurts, 'Het verval van een icoon. De Valkhofburcht gedurende de jaren 1543-1797' in: Hettie Peterse, Dolly Verhoeven e.a. red., *Het Valkhof. 2000 jaar geschiedenis* (Nijmegen 2014) 151-173, aldaar 163.

⁶⁷ Gijsbert Karel van Hogendorp (1762-1834) was een politiek protegé van Wilhelmina van Pruisen en zou later een sleutelrol gaan spelen in de bewerkstelling van de terugkeer van de Oranje-Nassaus na hun jarenlange ballingschap in 1813.

⁶⁸ Dongelmans, *Oranjeprinses op drift*, 137.

Wilhelmina reisde in een koets met wel zes paarden ervoor die om de zoveel kilometer moesten worden ververst, iets wat zeker zou opvallen. Naast Dongelmans wekt ook Van Meerkerk de suggestie dat er opzet in het spel was en dat Wilhelmina bewust een reactie van de patriottische vrijkorpsen wilde ontlokken om zo een excuus te creëren voor eventuele vervolgacties.⁶⁹ Naber beschrijft dat ook in haar biografie: dat het een geheime actie zou moeten zijn, maar dat er weinig tot geen maatregelen werden getroffen om incognito te reizen.⁷⁰

Bij een grenspost genaamd Goejanverwellesluis, nabij Gouda werd de koets met de prinses aangehouden door de patriotten waarna Wilhelmina in hechtenis werd genomen.⁷¹ De patriotten wisten niet goed wat zij met deze situatie aan moesten en wilde voorzichtig te werk gaan. Wilhelmina verzocht om in Gouda af te mogen wachten wat de vervolg stappen van de patriotten werden, maar dit mocht niet. Wel mocht ze naar Schoonhoven omdat daar de stemming minder prinsgezind was.⁷² Wilhelmina werd niet lang daarna toestemming verleend om terug te reizen naar Nijmegen, wat zij dan ook deed.

Wilhelmina besloot brieven te schrijven naar Willem V en naar haar broer Frederik Willem II (r.1786-1797) die inmiddels haar oom na zijn overlijden in 1786 had opgevolgd als koning van Pruisen.⁷³ De stadhouder zelf bleek besluiteloos en wist niet goed hoe hij met deze situatie om moest gaan. Wilhelmina's broer daarentegen hield van orde en moest niets hebben van de democratische ideeën van de patriotten. Frederik Willem bestempelde de acties bij Goejanverwellesluis als een belediging aan het huis Hohenzollern en hij begon troepen te verzamelen in de Pruisische gebieden die grensde met de Republiek.⁷⁴ In september 1787 trok het Pruisische leger van 26.000 man de grens over en rukte op naar Den Haag en Amsterdam. In de gehele Republiek was vrijwel geen verzet tegen de Pruisen. Zelfs grote steden als Utrecht gaven zich zonder een schot te lossen over en de revolutionaire geestdrift verdween al snel samen met de patriotten die het land ontvluchtte naar de Zuidelijke Nederlanden en Frankrijk.⁷⁵ De stadhouderlijke familie werd gerestaureerd in Den Haag en voormalig sympathisanten van de patriotten werden gestraft. De aanhouding en de daaruit voortkomende Pruisische inval was in gang gezet door Wilhelmina en laat zien dat zij middels haar verwantschap directe politieke

---

⁶⁹ Ibidem, 138-139; Meerkerk van, *Willem V en Wilhelmina van Pruisen*, 130-131.

⁷⁰ Naber, *Prinses Wilhelmina*, 106.

⁷¹ Meerkerk van, *Willem V en Wilhelmina van Pruisen*, 125.

⁷² Naber, *Prinses Wilhelmina*, 109.

⁷³ Clark, *Iron Kingdom*, 267.

⁷⁴ Israel, *De Republiek*, 1227.

⁷⁵ Ibidem, 1228.

macht kon uitoefenen. De gebeurtenis bij Goejanverwellesluis laat zien waartoe haar netwerk in staat was.

Wilhelmina wist als nichtje, en later als zus haar verwantschap aan het Pruisische koningshuis en de hieruit voorkomende alliantie in te zetten om haar nieuwe dynastie als echtgenoot de Van Oranje-Nassaus te helpen in een tijd van nood. De aanhouding bij Goejanverwellesluis en wat daarop volgt bevestigt dat de werkingen die beschreven werden in de *alliance theory* en de *exchange of women* ervoor zorgden dat dankzij de familiebanden en het daaruit voortkomende netwerk van verwantschap van de Europese vorsten, de vrouw inderdaad een belangrijke spil was in uitingen van internationale machtsverhoudingen. De relatie tussen de Oranje-Nassaus en de Hohenzollerns sterk, en dat kwam door Wilhelmina van Pruisen.

De familiebanden en goede connecties met de natale dynastie van Wilhelmina zorgde ervoor dat zij een aanzienlijke macht kon verkrijgen en invloed uit kon oefenen op het landsbestuur. Wilhelmina werd vanaf de restauratie van de stadhouder gezien als een matriarch van de Oranjes. Wanneer men iets in het land voor elkaar wilde krijgen of een gunst wilde, wisten zij dat zij niet alleen langs Willem V moesten, maar er ook slim aan deden om de salon van Wilhelmina binnen te treden.⁷⁶ Lang zou dit echter niet duren want ten zuiden van de Republiek verschenen in Parijs nieuwe revolutionaire ideeën aan de horizon en de toch al onstabiele positie van de Oranjes binnen de Republiek zou nog meer onder druk komen te staan.

Afbeelding V, Aanhouding in Goejanverwellesluis

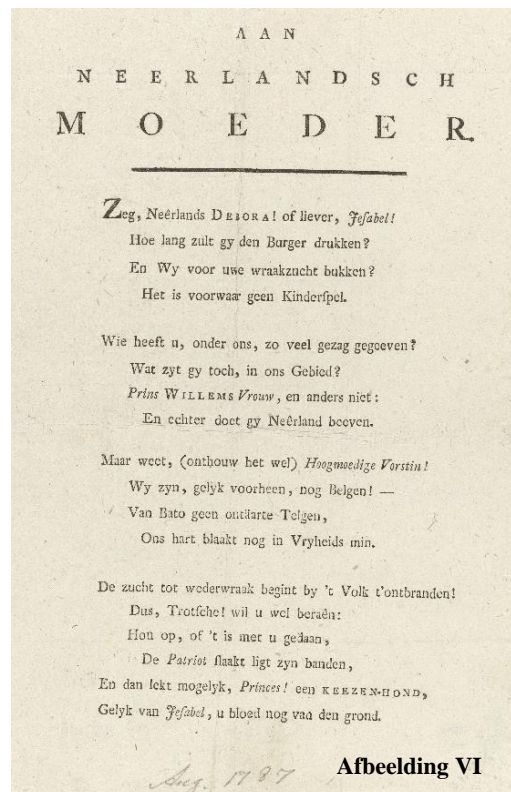
⁷⁶ Dongelmans, *Oranjeprinses op drift*, 159.

Hoofdstuk 2: Echtgenoot en moeder: Ballingschap en de positie van de Oranje-Nassaus

Op 26 januari 1793 schreef Wilhelmina van Pruisen aan haar dochter Louise, inmiddels getrouwd met een zoon van de hertog van Brunswijk,⁷⁷ dat er een einde aan de carrière was gekomen van de ongelukkige koning Lodewijk XVI van Frankrijk.

‘Les monstres l’ont fait mourir par *la guillotine*, le 21, sur la Place de Louis XV. Il avoit demandé 3 jours de répit pour se préparer à la mort. Ils ont eu la barbarie de les lui refuser sous prétexte que le décret portoit expressément, que la sentence devoit être exécutée dans les 24 heures après qu’elle étoit prononcée’.⁷⁸

Wilhelmina was geschokt dat de monsters, zoals zij de revolutionairen noemde, over waren gegaan tot het executeren van de Franse koning. Verderop blijkt uit de brief dat zij zich ook zorgen maakte over de situatie in de Republiek der Verenigde Nederlanden. Uit de brief blijkt namelijk dat Wilhelmina op de hoogte was van de patriotten die zich weer begonnen te roeren. Ditmaal waren het *les Patriotes expatriés* zoals zij ze noemt, de buitenlandse patriotten. Deze waren naar Parijs gevlucht toen Wilhelmina’s broer op haar aandringen met zijn Pruisische troepen de Republiek binnenvielen. Nu, zo schrijft Wilhelmina, probeerden zij onder invloed van de revolutionaire ideeën van de Fransen ook het volk in de Republiek te corrumperen.⁷⁹

Al snel zal de zorg van Wilhelmina over de roerende patriotten terecht blijken en moest de stadhouderlijke familie de Republiek ontvluchten om in ballingschap te gaan. In dit hoofdstuk staat het begin van dit ballingschap centraal, waarbij Wilhelmina haar netwerk van verwanten inzet om de belangen van haar familie te behartigen. Twee duidelijke rollen van

⁷⁷ Het gaat hier om de regerend hertog van Brunswijk Karel Willem Ferdinand van Brunswijk-Wolfenbüttel (1735-1806) en niet om de in paragraaf 1.3 vermelde Lodewijk Ernst van Brunswijk-Wolfenbüttel (1718-1788) de voormalige voogd van stadhouder Willem V die ook wel de ‘dikke hertog’ werd genoemd. Overigens waren beide wel aan elkaar verwant, Lodewijk Ernst was de oom van Karel Willem.

⁷⁸ Wilhelmina van Pruisen aan haar dochter Louise 26 januari 1793 in: Johanna Naber, *Correspondentie van de Stadhouderlijke Familie 1777-1820 Eerste deel (1777-1793)* (’s-Gravenhage 1931) 228-229.

⁷⁹ Ibidem.

verwantschap die zij inzet in deze periode zijn die van echtgenoot en moeder. Hierbij past zij, bewust of onbewust, verschillende strategieën toe om invloed uit te oefenen zoals blijkt uit de stadhouderlijke correspondentie. Als echtgenoot blijft zij naast Willem V staan en steunt zij zijn inzichten ook al zal dit tot verdeeldheid leiden met de erfprins. Hierin is dan ook duidelijk het begrip *amtsehepaar* van Heide Wunder terug te zien waarbij Wilhelmina's positie en invloed verbonden is aan haar echtgenoot stadhouder Willem V.⁸⁰ Daarnaast weet Wilhelmina zich in haar rol als moeder te mengen in de huwelijkspolitiek van Europa. Zo tracht zij meer steun van Groot-Brittannië te verkrijgen middels een huwelijk tussen haar zoon Frederik en een Britse prinses. Verwantschap speelt hierbij een grote rol; middels haar netwerk en het proberen van aangaan van nieuwe verbintenissen laat Wilhelmina zien dat zij ook in ballingschap haar invloed inzette ter vertering van de situatie van haar familie.

Historicus Joost Rosendaal schrijft in zijn boek 'De Nederlandse Revolutie' dat Wilhelmina van Pruisen door de patriotten met de Franse koningin Marie-Antoinette vergeleken werd.⁸¹ Beide waren prinsessen uit het buitenland die grote politieke invloed op hun man wisten uit te oefenen. Hierdoor werden zij gezien als een bedreiging zoals ook historicus Sarah Betts beargumenteert en werden zij per definitie gewantrouwd.⁸² De revolutionaire 'aanvallen' op Wilhelmina stonden in een lange traditie van een afkeuring van vrouwen die als heerszuchtig werden bestempeld. Zo is het pamflet 'Aan Neerlandsch Moeder' uit 1787 aan haar gericht en wordt zij vergeleken met de bijbelse Deborah en Jezabel. De zin: 'Wie heeft u, onder ons, zo veel gezag gegeven? Wat zyt gy toch, in ons Gebied?' getuigt van het wantrouwen jegens Wilhelmina als Pruisische prinses. Haar afkomst werd door de patriotten ingezet als middel om kritiek te leveren op Wilhelmina en haar man.

2.1 'Gisteren was er de prins in 't land en nu die kale Fransen'.

Op 4 februari 1793 schreef Wilhelmina van Pruisen dat Frankrijk aan Groot-Brittannië de oorlog heeft verklaard. Ze is bang dat de Republiek het volgende doelwit van de Fransen zal zijn.⁸³ En inderdaad een aantal dagen later schrijft Wilhelmina dat de regering van Frankrijk, *la Convention Nationale* de oorlog verklaart had die gericht was jegens de stadhouder, de 'tiran' Willem, persoonlijk en niet tegen de Republiek.⁸⁴

⁸⁰ Wunder, *Er ist die Sonn', si eist der Mond*, 215.

⁸¹ Joost Rosendaal, *De Nederlandse Revolutie. Vrijheid, volk en vaderland 1783-1799* (Nijmegen 2005) 140.

⁸² Betts, 'Matriarchs of the Royal House of Stuart', 55.

⁸³ Wilhelmina van Pruisen aan haar dochter Louise 4 februari 1793 in: Naber, *Correspondentie van de Stadhouderlijke Familie Eerste deel*, 231.

⁸⁴ Wilhelmina van Pruisen aan haar dochter Louise 8 februari 1793 in: Naber, *Correspondentie van de Stadhouderlijke Familie Eerste deel*, 233

Nog geen twee jaar nadat Wilhelmina de brief aan Louise schreef waarin zij de oorlogsverklaring tegen stadhouder Willem V vermeldde, trokken er Fransen troepen over de bevroren rivieren de Republiek binnen, in januari 1795. In 1793 was er ook al getracht om de Republiek te veroveren zo schrijft Roosendaal.⁸⁵ Deze poging was mislukt omdat het leger van stadhouder Willem V, in coalitie met Groot-Brittannië en Oostenrijk nog tegenstand bood met Wilhelmina's zonen aan het hoofd van de troepen.⁸⁶ De Fransen wisten echter met behulp van een strenge winter de Waal over te steken waarna de coalitie van de verdedigers uiteen viel. Vanaf nu heerste er chaos onder de bestuurders in de Republiek. De Staten van Utrecht capituleerden als eerste en Franse troepen rukten op naar Amsterdam.⁸⁷ Volgens historicus Jonathan Israel werden de Fransen in Utrecht onthaald met de Franse driekleur en de emblemen van de revolutie.⁸⁸ De Republiek werd in rap tempo veroverd en de noodzaak te vluchten begon een reële mogelijkheid te worden.

Wilhelmina hield in eerste instantie nog hoop, zo blijkt uit een brief die zij op 29 december 1794 schreef aan haar zoon prins Frederik. Het leek er namelijk op dat de dooi was ingezet en daarmee de Fransen zou worden belet om de rivieren over te steken. Wel blijkt uit deze brief dat Wilhelmina al plannen had gemaakt om de Republiek te ontvluchten, mocht het zover komen dat de Fransen zouden zegevieren. Deze plannen waren echter niet uitvoerbaar zo schreef zij, juist ook omdat het ijs ervoor zorgde dat havens dichtgevroren waren. Alleen een klein vissersbootje in Scheveningen was nu nog een optie schreef Wilhelmina bijna gekscherend.⁸⁹ Op 10 januari 1795, de dag waarop de Fransen de Waal over wisten te steken schreef Wilhelmina nog hoopvol: 'cependant les Francois doivent avoir perdu beaucoup plus et ils ont été décidément repoussez de là à une assé grande distance'.⁹⁰ Het lukte echter niet om de Fransen tegen te houden zoals Wilhelmina wel dacht. Zij zou hebben gezegd dat het verlies van macht en grootheid wel zou gaan, maar vertrekken vreselijk moet zijn.⁹¹ Hieruit blijkt dat Wilhelmina zich niet zomaar liet weggagen en misschien toch minder gesteld was op macht dan dat andere auteurs doen voorkomen.

---

⁸⁵ Rosendaal, *De Nederlandse Revolutie*, 89.

⁸⁶ Jeroen Koch, *Koning Willem I 1772-1843* (3^e druk; Amsterdam 2014) 80.

⁸⁷ Koch, *Koning Willem I*, 84-85.

⁸⁸ Israel, *De Republiek*, 1234-1235.

⁸⁹ Wilhelmina van Pruisen aan haar zoon Frederik, 29 december 1794 in: Johanna Naber, *Correspondentie van de Stadhoudelijke Familie 1777-1820 Tweede deel (1793-1795)* ('s-Gravenhage 1931) 224-225.

⁹⁰ Wilhelmina van Pruisen aan haar dochter Louise, 10 januari 1795 in: Naber, *Correspondentie van de Stadhoudelijke Familie Tweede deel*, 235.

⁹¹ Naber, *Prinses Wilhelmina*, 185.

2.2 *Belangen van de dynastie voorop*

Een week later ontvluchtte Wilhelmina, samen met haar schoondochter en kleinzoon,⁹² de Republiek en vertrok richting Groot-Brittannië waar zij van koning George III (r.1760-1820) en zijn vrouw koningin Charlotte onderdak kregen aangeboden met instemming van het Britse parlement onder leiding van premier William Pitt. Willem V kwam een dag later aan in Groot-Brittannië. Charlotte was een volle nicht van Wilhelmina en George III een neef van de stadhouder via zijn moeder Anna van Hannover.⁹³ Willems moeder Anna was de oudere zus van de vader van George III, Frederik. In deze tijden van nood blijkt dus dat het verwantschap met in dit geval de Hannoverers, de regerende dynastie van Groot-Brittannië, van grote invloed was. Zo kregen zij het paleis Hampton Court aangeboden van de koning om te verblijven.⁹⁴ Wilhelmina en Willem V werden aan het hof van George III als hooggeplaatste vorsten gezien en de band met hun Britse verwanten werd sterker.

Na de vlucht uit de Republiek had de Oranjefamilie niet alles verloren. Zij waren namelijk nog steeds rijksvorsten binnen het Duitse Rijk omdat Willem V en Wilhelmina ook regeerde over het hertogdom Nassau.⁹⁵ Dit zorgde ervoor dat zij nog altijd deel bleven uitmaken van de dynastieke netwerken van regerende families en niet als afgezette dynastie naar de achtergrond van het Europese politieke toneel verdwenen. Met name Wilhelmina en haar zoon de erfprins trachtten zich in te zetten voor de belangen van de dynastie met als hoofddoelen het behoud van de Nassause erflanden en de restauratie van het stadhouderschap. De eerdere uitspraak van Wilhelmina dat zij haar macht wel kon inleveren lijkt zo minder betrouwbaar. De afhankelijkheid van de grote mogendheden en de verwantschappen met Pruisen en Groot-Brittannië speelden een grote rol.

Dat Wilhelmina tijdens het ballingschap in Groot-Brittannië de belangen van het Huis Oranje-Nassau bleef behartigen blijkt wel uit het feit dat zij zich actief ging bemoeien met de relatie tussen haar jongste zoon Frederik en prinses Mary (1776-1857), de vierde dochter van George III. Wilhelmina moedigde de relatie aan en stuurde richting een verbintenis tussen de twee. Wilhelmina schreef aan haar dochter dat zij eigenlijk geen obstakels zag in een

---

⁹² Wilhelmina's oudste zoon was inmiddels getrouwd met zijn nicht, ook een Wilhelmina van Pruisen (1774-1837). Om verwarring te voorkomen zal wanneer er over haar gesproken wordt, haar bijnaam Mimi genoemd worden zoals ook in de stadhouderlijke familie gebruikelijk was. Wilhelmina was in 1792 ook grootmoeder geworden van de latere koning Willem II (1792-1849), roepnaam Guillot.

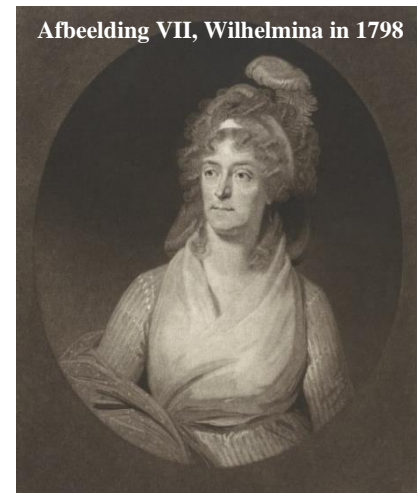
⁹³ Zie bijlage I.

⁹⁴ Meerkerk van, *Willem V en Wilhelmina van Pruisen*, 181.

⁹⁵ Koch, *Koning Willem I*, 89.

verbintenis, ook prinses Mary scheen volgens Wilhelmina erg veel van Frederik te houden.⁹⁶ Een huwelijk tussen Frederik en Mary zou ervoor zorgen dat het verwantschap tussen de huizen Hannover en Oranje-Nassau ook in de volgende generatie zou blijven bestaan en dat zij ook in de toekomst op de steun van Groot-Brittannië konden blijven rekenen. En deze steun was in deze tijd van onzekerheid en ballingschap voor Wilhelmina van cruciaal belang.

Een band met de Hohenzollerns, en dus Pruisen, voor de volgende generatie was al veiliggesteld met het huwelijk van Wilhelmina's oudste zoon de erfprins die met Mimi, een dochter van koning Frederik Willem II was getrouwd. Een verbintenis tussen Frederik en prinses Mary vond geen doorgang omdat volgens Dongelmans George III van mening was dat de oudere zussen van Mary het recht hadden om eerder in het huwelijk te treden.⁹⁷ In een brief van Wilhelmina aan Frederik valt echter te lezen dat George III Frederik qua

status te min vond voor een prinses van Groot-Brittannië. Wilhelmina schrijft dat George het volgende zou hebben gezegd: 'Les Princesses d'Angleterre ne peuvent appartenir à un cadet'.⁹⁸ Hoe dan ook laat de inspanning van Wilhelmina zien dat zij zelfs in ballingschap probeerde om middels het aan gaan van verbintenissen en verwantschap invloed op de zaak van haar dynastie probeerde uit te oefenen in positieve zin. Verwantschap en het aangaan van nieuwe verbintenissen bleef ook ten tijden van ballingschap door Wilhelmina als essentieel voor het voortbestaan van de dynastie ervaren.

2.3 Verwantschap zorgt voor verdeeldheid

De correspondentie tussen Wilhelmina en haar gezinsleden, met name die tussen haar dochter Louise, die in Brunswijk was en haar oudste zoon erfprins Willem intensiverden nu het gezin gescheiden was. Willem reisde heel Europa door om de belangen van de Oranje-Nassau dynastie te behartigen en werd hierbij geholpen door Wilhelmina die, zoals blijkt uit haar brieven, graag advies gaf aan haar zoon. Uit de correspondentie tussen moeder en zoon is ook te zien dat Willem het advies van Wilhelmina vaak respecteerde en in overweging nam. Ook

⁹⁶ Wilhelmina van Pruisen aan haar dochter Louise, 15 mei 1795 in: Johanna Naber, *Correspondentie van de Stadhouderlijke Familie 1777-1820 Derde deel (1795-1799)* ('s-Gravenhage 1933) 41.

⁹⁷ Dongelmans, *Oranjeprinses op drift*, 208.

⁹⁸ Wilhelmina van Pruisen aan haar zoon Frederik, 9 oktober 1795 in: Naber, *Correspondentie van de Stadhouderlijke Familie Derde deel*, 79.

toen de banden tussen de erfprins en zijn vader de voormalige stadhouder slecht werden omdat zij tegenovergestelde visies kenden voor de toekomst van het huis Oranje-Nassau.

De erfprins wilde anders dan zijn vader de banden met meerdere mogendheden aanhalen. In een brief aan Willem V schreef de erfprins op 2 februari 1796 dat hij van mening is dat er tegelijkertijd met Londen ook betrekkingen met Wenen, Parijs en Berlijn moeten worden gevormd om de belangen van de dynastie te behartigen.⁹⁹ De stadhouder was het hier absoluut niet mee eens en vond dat Groot-Brittannië het beste met de Republiek en de Oranje-Nassaus voor had. Wilhelmina schaarde zich achter haar echtgenoot. In een brief geeft zij argumenten om de erfprins te overtuigen van de stadhouders goede bedoelingen. “Ik zeg niet, dat ik overtuigd ben, dat Engeland helpen zal; maar geloof, dat onze kansen minder slecht staan, wanneer wij ons aan Engeland houden, dan wanneer wij naar verschillende kanten steun zoeken”, schreef Wilhelmina aan de erfprins.¹⁰⁰ Hieruit blijkt dat zij een groot politiek inzicht had en op de hoogte was van de gebeurtenissen en de stand van zaken in Europa. Wilhelmina zag in dat Groot-Brittannië een grote rol speelde en zou gaan spelen bij het verslaan van Frankrijk.

Naast politiek inzicht in de situatie van Europa lijken ook meer persoonlijke redenen een rol te spelen om vast te houden aan Groot-Brittannië. Wilhelmina stond nog steeds in contact met Pruisen, al was haar mening over haar geboorteland radicaal veranderd. Pruisen had in 1795 de vrede van Bazel getekend met de revolutionaire Fransen en dit zag Wilhelmina als verraad.¹⁰¹ Hiermee erkende Pruisen namelijk ook de Bataafse Republiek. Zij zag in Pruisen niet het land dat het beste met de Republiek en de Oranje-Nassau dynastie voor had, anders dan de erfprins. Wilhelmina's broer, Frederik Willem II zou het volgende hebben gezegd over de situatie van de Oranjes: “Ik heb genoeg voor mijn zuster gedaan door haar éénmaal met behulp van leger weer op de troon te zetten; haar fout is te hebben vergeten dat haar man slechts stadhouder en niet de soeverein van dat land was”.¹⁰² Wilhelmina vond het kwalijk dat haar broer de belangen van zijn verwanten opofferde door vrede met Frankrijk te sluiten en daarmee

---

⁹⁹ Erfprins Willem aan zijn vader Willem V, 2 februari 1796 in: Naber, *Correspondentie van de Stadhoudelijke Familie Derde deel*, 97.

¹⁰⁰ Wilhelmina van Pruisen aan haar zoon de erfprins Willem, 30 maart 1796 in: Naber, *Correspondentie van de Stadhoudelijke Familie Derde deel*, 113.

¹⁰¹ J.G. Kikkert, *Geld, Macht & Eer. Willem I Koning der Nederlanders en Belgen 1772-1843* (Utrecht 1995) 35.

¹⁰² Kikkert, *Geld, Macht & Eer*, 36.

de Bataafse Republiek te erkennen.¹⁰³ Voor Wilhelmina was Groot-Brittannië de enige natie die de Republiek nog kon en wilde bevrijden van de revolutionairen.

Het huwelijk tussen de erfprins en Mimi zorgde ervoor dat hij nauw verwant was aan de Hohenzollerns, Frederik Willem II was zijn schoonvader (en oom) en in 1797 werd zijn zwager de koning van Pruisen als Frederik Willem III (r.1797-1840).¹⁰⁴ De erfprins had meer vertrouwen in Pruisen dan zijn moeder. Verwantschap kon er dus ook voor zorgen dat er verdeeldheid ontstond zoals in het geval van Wilhelmina, die achter haar echtgenoot bleef staan en in Groot-Brittannië de meeste kansen tot herstel zag, en de erfprins die Pruisen goedgezind was. Ondanks het verschil in politieke visie bleef de relatie tussen moeder en zoon goed. Wilhelmina vond het dan ook erg dat de erfprins zijn vrouw Mimi en zijn zoon de kleine Guillot, zoals de latere koning Willem II werd genoemd, vanuit Londen liet overkomen om in Berlijn te gaan wonen.¹⁰⁵

Dat Wilhelmina in de Republiek zelf werd gezien als de vrouw die de touwtjes in handen had, hebben we eerder in dit hoofdstuk al gezien. Ook in het buitenland had zij deze reputatie. Zo schreef Wilhelmina aan haar dochter dat in Franse bladen beweerd werd dat zij het middelpunt vormt van onderhandelingen met de hoven van Berlijn, Wenen en Sint Petersburg om zo een coalitie te bewerkstelligen.¹⁰⁶ Uit deze brief blijkt dat Wilhelmina zich bewust was van haar reputatie die zij genoot onder tijdgenoten als een intrigante die zich bemoeit met zaken die haar niet aangingen, een karakterschets die door latere historici is overgenomen. Wilhelmina schrijft in dezelfde brief dat zij veel te oud is om ‘weder op zulk een weidsch toneel op te treden’. Wilhelmina was inderdaad niet het middelpunt van onderhandelingen tot een coalitie van de grote mogendheden, maar het feit dat men dit wel dacht laat zien wat voor positie en reputatie de prinses genoot. Kennelijk dacht men dus dat zij een grote politieke invloed had. Erg toevallig was het niet dat deze geruchten naar boven kwamen. In september en oktober 1799, een aantal maanden nadat Wilhelmina als middelpunt werd genoemd, viel een coalitie van Britse en Russische soldaten de Bataafse Republiek binnen. Zij landden nabij Den Helder en trachten de Fransen te verslaan, wat mislukte.¹⁰⁷ Voor zover bekend heeft Wilhelmina hierbij geen invloed gehad op de besluitvorming van deze acties. Wel valt er uit de brief van

---

¹⁰³ Naber, *Prinses Wilhelmina*, 203.

¹⁰⁴ Zie bijlage I.

¹⁰⁵ Wilhelmina van Pruisen aan haar zoon de erfprins Willem 3 maart 1796, in: Naber, *Correspondentie van de Stadhouderlijke Familie Derde deel*, 108-109.

¹⁰⁶ Wilhelmina van Pruisen aan haar dochter Louise 19 maart 1799, in Naber: *Correspondentie van de Stadhouderlijke Familie Derde deel*, 279.

¹⁰⁷ Koch, *Koning Willem I*, 110-113.

Wilhelmina aan haar dochter Louise op te maken dat men de prinses nog steeds als een belangrijk politiek figuur zag die een vooraanstaande rol kon spelen in besluitvoering en Nederlandse politiek.

Wilhelmina van Pruisen werd genoodzaakt om samen met de rest van de stadhouderlijke familie in 1795 in ballingschap te gaan. Hierbij werden zij geholpen door hun koninklijke verwanten, koning George III van Groot-Brittannië en zijn vrouw Charlotte. Tijdens dit ballingschap blijkt uit haar correspondentie dat Wilhelmina de belangen van haar dynastie zo goed als het kon trachtte te behartigen. Zo deed zij een poging om nieuwe banden aan te gaan met het huis Hannover om zo Britse steun voor de toekomst veilig te stellen. Dat verwantschap niet alleen positieve uitwerkingen kende laat de tweesplijt die ontstond tussen Wilhelmina en Willem V en hun zoon de erfprins. Wilhelmina was van mening dat Groot-Brittannië de enige natie was die hun dynastie en de Republiek kon en wilde helpen zoals zij schreef in brieven die getuigen van haar politieke inzicht en de mate waarin zij goed op de hoogte was van de situatie in Europa van dat moment. De erfprins wilde juist de banden versterken met andere hoven zoals Pruisen en Oostenrijk.

Verwantschap en het hieruit voortkomende netwerk van Wilhelmina van Pruisen blijkt dus tijdens het ballingschap van de Oranje-Nassaus een belangrijk middel om de belangen van de dynastie te behartigen. Zo kreeg het stadhouderlijkpaar van hun neef en nicht, de koning en koningin Groot-Brittannië, de beschikking om te verblijven in één van hun paleizen tijdens het ballingschap. Wilhelmina zag in dat Groot-Brittannië de mogendheid was die de belangen van de Oranje-Nassaus kon en wilde behartigen. Zij was dan ook erg blij toen bleek dat Frederik gevoelens voor één van de dochters van George III bleek te hebben. Wilhelmina probeerde middels het aangaan van een nieuwe verbintenis de steun van Groot-Brittannië veilig te stellen. Dit mislukte, maar het is een goed voorbeeld van Wilhelmina die middels verwantschap steun voor haar dynastie probeert te verkrijgen. Dat verwantschap niet alleen positieve uitwerkingen kende laat de tweesplijt die ontstond tussen Wilhelmina en Willem V en hun zoon de erfprins. Wilhelmina was van mening dat Groot-Brittannië de enige natie was die hun dynastie en de Republiek kon en wilde helpen zoals zij schreef in brieven die getuigen van haar politieke inzicht en de mate waarin zij goed op de hoogte was van de situatie in Europa van dat moment. De erfprins wilde juist de banden versterken met andere hoven zoals Pruisen en Oostenrijk. Ook was er verdeeldheid, het voorval maakt duidelijk dat zowel Wilhelmina als de erfprins inzagen dat verwantschap de manier was om de Oranje-Nassaus weer aan de macht te brengen.

Hoofdstuk 3: Moeder en grootmoeder: Afwachten zonder verwachting

Sinds Groot-Brittannië op 25 maart 1802 de vrede van Amiens met Frankrijk had getekend vond Wilhelmina dat er ook geen hulp meer te verwachten was van de Britten in een poging om het stadhouderschap te herstellen. Wilhelmina werd nu door de veranderende politieke situatie gedwongen haar strategieën aan te passen. Er was geen reden meer om in Groot-Brittannië te blijven en Willem V en Wilhelmina vertrokken naar Nassau waar zij tot 1806 zouden verblijven. Wilhelmina dacht de rest van haar leven hier als vorstin van Nassau te blijven te midden van een kleine hofhouding en ver weg van de internationale politiek. Tijdens de winter verbleven zij bij hun dochter in Brunswijk waar Willem V stierf.¹⁰⁸ Al snel bleek een terugkeer naar de bezittingen in Nassau niet meer mogelijk omdat Napoleon, die zichzelf in 1804 tot keizer der Fransen uitgeroepen, de gebieden had veroverd. Wilhelmina moest, toen ook Brunswijk werd bedreigd, wederom vluchten en een rustig bestaan was haar vooralsnog niet gegund. Na vele omzwervingen door de Duitse landen en Denemarken, vestigden Wilhelmina en Louise, die inmiddels ook weduwe was geworden, zich in Berlijn. Hier verbleef ook het gezin van de erfprins die dankzij hun band met de Pruisische koning onderdak hadden gekregen.

De mogelijkheid voor de Oranje dynastie om op het Nederlandse en Europese politieke toneel nog enige rol van betekenis te spelen leek nu uitgesloten. Helemaal nadat Napoleon in 1806 zijn broer Lodewijk Napoleon tot Koning van Holland uitriep.¹⁰⁹ Toch zal in dit hoofdstuk blijken dat dit zeker niet het geval was en dat ook Wilhelmina haar politieke inzicht en invloed niet verloren had. Als moeder en grootmoeder blijkt zij namelijk veel advies te geven aan haar zoon de erfprins en aan haar kleinzoon Guillot. Dit advies, zoals zal blijken werd door hen ter harte genomen en zij wisten dan ook wel beter dan om ertegenin te gaan. De correspondentie tussen de gezinsleden is hierbij van vitaal belang omdat dit het communicatiemiddel was waarmee zij elkaar op de hoogte wisten te brengen van de meest recente gebeurtenissen en zo snel wisten te anticiperen en samen te werken. En ook nu nog blijkt uit de correspondentie dat Wilhelmina in Groot-Brittannië de mogendheid zag die het beste de dynastie kon helpen.

3.1 Nieuwe generatie, nieuwe kansen

Lang duurde de vrede tussen Groot-Brittannië en Frankrijk niet. Uit haar correspondentie blijkt dat Wilhelmina van Pruisen de Britten weer begon te zien als degene die haar belangen, en dus

---

¹⁰⁸ Meerkerk van, *Willem V en Wilhelmina van Pruisen*, 196.

¹⁰⁹ Israel, *De Republiek*, 1247.

die van haar dynastie, konden helpen behartigen. Wilhelmina, zo blijkt uit haar correspondentie uit deze jaren, vond dat de sterkere familiebanden hierbij een goed hulpmiddel zouden zijn. Daarom opperde zij samen met haar dochter Louise bij de erfprins het idee om Guillot, de inmiddels volwassen geworden kleinzoon van Wilhelmina uit te huwen aan prinses Charlotte.¹¹⁰ Charlotte was het enige legitieme kleinkind van koning George III en zou uiteindelijk koningin van Groot-Brittannië in eigen naam worden. Wilhelmina zag dit als een optie om de inmiddels op Europees politiek niveau uitgespeelde Oranje dynastie meer aanzien en macht te geven. Groot-Brittannië was op dit moment nog de enige mogendheid die blijvend tegen Napoleon streed. Mocht Charlotte de troon erven dan zou Guillot de prins-gemaal worden en zouden hun nakomelingen eventueel de naam Oranje dragen. De erfprins was het met zij moeder eens en in 1809 vertrok Guillot naar Groot-Brittannië waar hij zich inschreef bij de universiteit van Oxford.¹¹¹ Wilhelmina vond dat militaire eer beter in het dienst van het Britse leger behaald kon worden nadat hij hier gestudeerd had en de banden met het Britse koningshuis verbeterd waren. De onderhandelingen werden onder andere begeleid door James Harris lord Malmesbury, die ambassadeur van Groot-Brittannië in de Republiek was en behoorde tot de politieke cirkel van Wilhelmina ten tijden van de stadhouder. De huwelijksonderhandelingen zouden tot 1814 duren, maar werden door Charlotte afgebroken omdat zij haar oog op prins Leopold van Saksen-Coburg-Saalfeld had laten vallen.¹¹²

Afbeelding VIII, Wilhelmina in 1804

Het huwelijk tussen Guillot en Charlotte vond dus geen doorgang. Wilhelmina had door Guillot naar Groot-Brittannië te sturen er wel voor gezorgd dat haar kleinzoon niet aan Franse zijde zou moeten vechten. Uit een brief die Louise aan haar neef Guillot schreef op 3 april 1811 blijkt dat Wilhelmina niet alleen een sterker verwantschap met de Hannoveraars in gedachten had. Bij het verblijf van Guillot in Groot-Brittannië speelde ook het feit dat hij als Pruisische officier weleens in de krijgsmacht van Frankrijk terecht zou kunnen komen.¹¹³ Pruisen had in 1807 de

¹¹⁰ Wilhelmina van Pruisen aan haar zoon de erfprins 15 augustus 1807, in: Johanna Naber, *Correspondentie van de stadhouderlijke familie 1777-1820, Vijfde deel (1807-1820)* (s-Gravenhage 1936) 11-12.

¹¹¹ Jeroen van Zanten, *Koning Willem II 1792-1849* (3^e druk; Amsterdam 2014) 59.

¹¹² Dit huwelijk zou echter niet lang duren. Charlotte overleed in het kraambed in 1817. Prins Leopold zou in 1830 nog een doorn in het oog van de Oranjes-Nassaus worden toen hij de troon van België besteeg als koning Leopold I ten tijde van de Belgische opstand 1830-1831.

¹¹³ Louise aan haar neef Guillot 3 april 1811, in: Naber, *Correspondentie van de stadhouderlijke familie Vijfde deel*, 53-54.

vrede van Tilsit ondertekend met Frankrijk naar aanleiding van de verloten slag bij Jena en sommige Pruisische officieren kwamen in dienst van Napoleon te vechten.¹¹⁴ Wilhelmina was hiervan op de hoogte en wist met het vertrek van haar kleinzoon naar Groot-Brittannië, de toekomst van de dynastie zoals zij hem noemde, te voorkomen dat hij voor aartsvijand Frankrijk moest vechten. Wat Guillot wel wist te verkrijgen was militaire eer. Hij werd in 1811 benoemd tot adjudant van generaal Wellington en streed met het Britse leger in Spanje tegen Napoleon.¹¹⁵ Op deze manier wist Guillot zich te onderscheiden en vocht hij mee onder Wellington bij de beslissende slag van Waterloo in 1814.

Guillots vertrek naar Groot-Brittannië was dus, ondanks dat er geen huwelijk kwam met prinses Charlotte wel geslaagd op militair vlak. Hier heeft Wilhelmina bewust een grote rol in gespeeld zoals blijkt uit de correspondentie van het stadhouderlijk gezin. Inmiddels leken ook de kansen van de Oranjes te keren nadat Napoleon werd verslagen door Rusland in 1812.

3.2 Nederlandse bewakers en ‘mijn kleine sentimentje’

Wilhelmina verbleef in Berlijn samen met haar dochter Louise en was een bron van actuele politieke- en militaire informatie voor de erfprins met betrekking tot Pruisen en met name het leger van Napoleon. Dankzij de ondertekening van de vrede van Tilsit in 1807 naar aanleiding van het verlies van de slag bij Jena, was Pruisen niet meer in oorlog met Napoleon.

In 1812 verzamelt zich een enorme troepenmacht in en rondom Berlijn die uit verschillende nationaliteiten bestond. Wilhelmina schreef aan de erfprins dat er Polen, Portugezen, Spanjaarden, Fransen, Duitsers en zelfs Kroaten, die dachten tegen de Turken te moeten vechten, onderdeel uitmaakten van Napoleons Grande Armée.¹¹⁶ Wilhelmina schreef ook dat er ook veel Nederlandse soldaten onderdeel uitmaken van de Grande Armée. Op 29 maart 1812 schreef Wilhelmina dat deze soldaten Berlijn bewaakten en dat zij tot haar verbijstering zag dat er Hollanders in Franse dienst voor haar deur en die van Mimi op wacht stonden.¹¹⁷ Van dit alles en van de opvolgende gebeurtenissen bleef Wilhelmina haar zoon de erfprins op de hoogte houden. Op deze manier kon de erfprins op de hoogte worden gebracht van essentiële informatie en de situatie in Berlijn. Zo schrijft zij het volgende: ‘Ik meen uit dit alles te moeten afleiden, dat er groote gebeurtenissen aanstaande zijn; de oorlog schijnt nu

---

¹¹⁴ Clark, *Iron Kingdom*, 348-349.

¹¹⁵ Koch, *Koning Willem I*, 209.

¹¹⁶ Wilhelmina aan haar zoon de erfprins 28 mei 1812, in: Naber, *Correspondentie van de stadhouderlijke familie Vijfde deel*, 94.

¹¹⁷ Wilhelmina aan haar zoon de erfprins 29 maart 1812, in: Naber, *Correspondentie van de stadhouderlijke familie Vijfde deel*, 79-80.

zeker, al is het dan nog maar een vermoeden'.¹¹⁸ Inderdaad klopte het wat Wilhelmina hier schreef. Er stonden grote gebeurtenissen te wachten die een andere uitkomst zouden krijgen als dat zij verwachtte.

In totaal waren er ongeveer 16.000 Nederlandse soldaten onderdeel van de Grande Armée dat in de zomer van 1812 naar Rusland vertrok. De aanval mislukte mede dankzij de strenge Russische winter en de lange bevoorradingslijnen en de Nederlandse eenheden hadden naar verhouding de meeste slachtoffers te verduren. Ongeveer vijfhonderd overleefde de tocht naar Rusland.¹¹⁹ Het nieuws dat de Grande Armée verslagen was en dat Napoleon dus niet onoverwinnelijk was, verspreidde zich in een razend tempo door Europa en de andere mogendheden sloten zich aan bij de zogenaamde zesde coalitie tegen Frankrijk.¹²⁰ Er heerste onvrede in Nederland toen het nieuws dat de Grande Armée verslagen was bekend werd. Al snel mobiliseerde Napoleon meer dienstplichtigen waarmee de stemming in Nederland op een dieptepunt raakte.¹²¹ De keizer der Fransen wist nog een groot leger op de been te brengen dankzij deze nieuwe mobilisaties en bij Leipzig in oktober 1813 troffen de legers van Napoleon die van de zesde coalitie. Deze 'volkerenslacht' werd verloren door Napoleon en de Fransen moesten zich terugtrekken achter de Rijn. De geallieerden veroverden nu veel gebieden en Franse bolwerken waarbij veel krijgsgevangenen werden genomen, waaronder duizenden Nederlandse soldaten.¹²²

Wilhelmina probeerde zowel goed op de hoogte te zijn van de situatie in Berlijn, als van die in Nederland. Zo is zij al snel na de aftocht van de Grande Armée en later de slag bij Leipzig, op de hoogte van de ontstane onrusten in haar voormalige vaderland. Op 5 maart 1813 schrijft zij een brief aan de erfprins die van grote betekenis voor haar zoon is. Zij schrijft dat ze bericht heeft gekregen dat het volk in Amsterdam en de rest van Nederland in opstand is gekomen tegen de Fransen die daar nog steeds het land bezetten. Er waren geruchten dat de erfprins aan het hoofd van een Britse armada onderweg was naar Nederland om daar *Roi d'Hollande* te worden.¹²³ Wilhelmina schreef vervolgens dat zij hierom heeft moeten lachen, maar verderop in de brief wordt duidelijk dat zij dit nieuws uiterst serieus neemt. Ze schreef vervolgens dat het

---

¹¹⁸ Ibidem.

¹¹⁹ M. van Alphen, J. Hoffenaar, A. Lemmers en C. van der Spek, *Krijgsmacht en handelsgeest. Om het machtsevenwicht in Europa 1648-1813* (Amsterdam 2019) 199-203.

¹²⁰ Graaf de, Beatrice, *Tegen Terreur. Hoe Europa veilig werd na Napoleon* (Amsterdam 2019) 37.

¹²¹ Johan Joor, '1806, In de ban van Napoleon' in: Lex Heerma van Voss et al. red., *Wereldgeschiedenis van Nederland* (3^e druk; Amsterdam 2018) 367-372, aldaar 371.

¹²² M. van Alphen et al., *Krijgsmacht en handelsgeest*, 204-205.

¹²³ Wilhelmina aan haar zoon de erfprins 5 maart 1813, in: Naber, *Correspondentie van de stadhouderlijke familie Vijfde deel*, 177.

van groot belang is om erachter te komen wat het werkelijke sentiment van het volk is en of dat het huis van Oranje-Nassau daar nog altijd geliefd is. Wilhelmina stelt nu twee vragen: op welke wijze wilt men ons terug? En wat willen zij hunnerzijds doen om onze terugkeer mogelijk te maken? Wilhelmina houdt zich dus actief bezig met het terugkrijgen van het Nederlandse grondgebied.

Zij stelt ook dat zij met haar bescheiden mening, zoals ze het zelf zegt, vindt dat het eerste wat er te doen staat is het land te bevrijden van haar tegenwoordige juk. Met andere woorden de Fransen moeten verdwijnen.

‘Maar als men U, eene spontane opwelling volgende, tot den TROON mocht roepen, denk ik, dat gij niet zoudt weigeren, wel te verstaan als dit ook strookt met de plannen der Mogendheden die nu de toekomst van Europa in handen hebben. Ik zoude U echter sterk moeten aanraden, zelfs de schijn te vermijden van een koningschap te zoeken.’¹²⁴

Wilhelmina riep de erfprins dus op tot kalmte en uit het feit dat zij hem waarschuwt voor het najagen van de titel van koning spreekt van een goed inzicht. Zij kende de geschiedenis van Nederland maar al te goed zoals we hebben kunnen lezen in hoofdstuk 1. De Nederlanders houden niet van monarchen zo schreef Wilhelmina. Wel schrijft ze het volgende:

‘Zeer noodzakelijk echter schijnt het mij, dat het Hoofd van Staat, welke zijn titel dan ook wezen moge, bij deze gelegenheid worde bekleed met de vereischte macht om de naleving der wetten te kunnen verzekeren en om naar omstandigheden te kunnen handelen, zooals het waarachtig welzijn en de veiligheid der volken dat voorschrijven.’¹²⁵

Wilhelmina geeft de erfprins dus het advies om bedaard met de situatie om te gaan, maar mocht het zover komen, het aanbod van staatshoofd van Nederland niet af te slaan. Uit de brief blijkt ook dat zij heel goed begrijpt dat de belangen voor de Oranjes nu compleet afhankelijk zijn van de grote mogendheden zoals Groot-Brittannië, Rusland en Pruisen. De erfprins schrijft terug dat hij het advies van zijn moeder ter harte neemt en noemt het erg waardevol.¹²⁶ Wilhelmina sluit haar brief af met het veelzeggende: ‘Dat is mijn sentimentje’.

---

¹²⁴ Ibidem.

¹²⁵ Ibidem.

¹²⁶ De erfprins naar zijn moeder Wilhelmina 10 maart 1813, in: Naber, *Correspondentie van de stadhouderlijke familie Vijfde deel*, 184.

3.3 Oprichtster van de herboren Nederlandse krijgsmacht

Om de invloed van de Oranjes op de mogendheden kracht bij te zetten namen de plannen voor het vormen van een legioen nu serieuze vormen aan. Terwijl de erfprins half Europa doorreisde om goedkeuringen en gelden te verkrijgen voor het oprichten van het legioen, besloot Wilhelmina niet af te wachten. Met het verlies van Napoleon bij Leipzig werden zoals gezegd veel krijgsgevangenen genomen waaronder veel Nederlanders. Wilhelmina opperde om deze mannen toe te laten treden tot het op te richten legioen.¹²⁷ Hierbij zette zij haar netwerk weer in, welke bestond uit verwanten zoals de koningshuizen van Pruisen en Groot-Brittannië.¹²⁸ Ook stond zij in contact met een Nederlandse generaal in Zweedse dienst die op goede voet stond met de kroonprins van Zweden, Jean Bernadotte.¹²⁹ De generaal wist voor elkaar te krijgen dat Bernadotte, die leiding had over het Noorderleger, toestond om een Nederlands bataljon toe te laten treden tot zijn leger.

Wilhelmina nam zelf de organisatie van het bataljon te handen door officieren aan te stellen en regelde de financiën hiervoor nadat de koning van Pruisen en ook Groot-Brittannië dit geweigerd hadden. Zij sloot na overleg met de erfprins overeenkomsten met verschillende bankiers in Berlijn en Amsterdam met zo'n beetje alle nog overgebleven bezittingen van de Oranjes als onderpand. Hiermee kon het Nederlandse bataljon worden gefinancierd.¹³⁰ Wilhelmina wist dus dankzij haar netwerk ervoor te zorgen dat haar zoon de erfprins hierop kon anticiperen. Ze was snel op de hoogte van de snel op elkaar volgende gebeurtenissen. De erfprins vertrok dan ook naar Londen om daar Britse steun te zoeken die hij uiteindelijk ook zou krijgen van de regering aldaar. Ondertussen zorgde de oprichting van het Nederlandse bataljon waarin Wilhelmina dus een vitale rol in heeft gehad, dat de familie een sterkere positie had. Onbewust kwam Wilhelmina hierdoor aan begin te staan van de huidige Nederlandse krijgsmacht, en dus vormt haar invloed een belangrijk onderdeel van het prille begin van ons land zoals we dat nu kennen.

Na de slag bij Leipzig in oktober 1813 verliepen de gebeurtenissen erg snel. Het pas opgerichte bataljon zou echter niet nodig blijken bij het bevrijden van Nederland. Johanna Naber noemt dit in haar biografie een gelukkig iets omdat er geen bloed vergoten hoefde te

---

¹²⁷ Ibidem, 279.

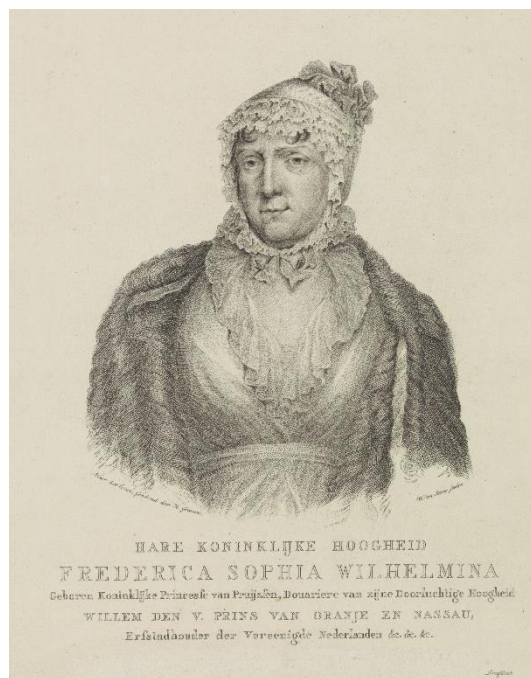
¹²⁸ Dongelmans, *Oranjeprinses op drift*, 226.

¹²⁹ Deze Jean Bernadotte had dienst gedaan als generaal in het leger van Napoleon en werd later door het Zweedse parlement verkozen tot opvolger van de Zweedse troon. Hij zou van 1818 tot 1844 regeren onder de naam Karl XIV Johan.

¹³⁰ Naber, *Prinses Wilhelmina*, 281.

worden bij de bevrijding.¹³¹ Er brak namelijk een opstand uit in Nederland en de Franse bevelhebbers vluchtte het land uit.¹³² Al op 30 november 1813 kon der erfprins vanuit Londen het Kanaal oversteken en bij Scheveningen aan land komen. Hier werd hij benoemd tot Soeverein Vorst der Nederlanden. De titel van koning nam hij (nog) niet aan, zoals Wilhelmina hem eerder dat jaar nog had aanbevolen volgens haar ‘sentimentje’.¹³³

Wilhelmina wist geen nieuwe verbintenis aan te gaan met Groot-Britannië, maar wat zij wel bereikte was het feit dat zij kon voorkomen dat Guillot in Pruisische dienst bleef en zo aan Franse zijde had moeten deelnemen aan de strijd. Zij was zich hier van bewust en wist zo haar kleinzoon en de toekomst van de dynastie te beschermen. Na het verslaan van Napoleon nam Wilhelmina meteen actie en ging zich actief bemoeien met het terugkrijgen van het Nederlandse grondgebied. Uit de correspondentie met de erfprins blijkt ook nog eens dat Wilhelmina haar politieke ervaring inzet om advies te geven om de best mogelijke uitkomst voor de dynastie te bewerkstelligen onder andere doormiddel van haar ‘sentimentje’.

Afbeelding IX, Wilhelmina aan het eind van haar leven

¹³¹ Ibidem, 282.

¹³² M. van Alphen et al., *Krijgsmacht en handelsgeest*, 205.

¹³³ De erfprins aan zijn moeder Wilhelmina 3 december 1813, in: Naber, *Correspondentie van de stadhouderlijke familie Vijfde deel*, 236-237.

Conclusie

‘Zojuist verneem ik uit je brief het droevige bericht van de dood van de arme oude Prinses van Oranje, waardoor ik mij zeer terneergeslagen voel. Ik dank God dat jij in staat bent geweest haar te waarderen, vooral de laatste tijd, en da je oprecht om haar treurt.’¹³⁴

Op 9 juni 1820 overleed Wilhelmina van Pruisen op Paleis het Loo in Apeldoorn. Op 15 juni 1820 schreef de voormalig tsarina van Rusland Maria Fjodorovna het bovenstaande aan haar dochter Anna Paulowna. Uit de brief blijkt wel dat Wilhelmina een gerespecteerd persoon was in Europa waar men waardering voor had. Dat gold ook voor Anna Paulowna die met haar kleinzoon Guillot getrouwd was. Hoewel de huwelijkspolitiek van Wilhelmina met betrekking tot prinses Charlotte van Groot-Brittannië was mislukt, wist Guillot toch een nog aanzienlijk schoonfamilie te verkrijgen; de Romanovs die als tsaren regeerden over het enorme Russische Rijk.

Op 15 oktober 1819 overleed ook Louise. Hiermee verloor Wilhelmina haar dochter die, nadat beide kort na elkaar weduwe waren geworden, altijd samen waren zowel in ballingschap als erna in het Koninkrijk der Nederlanden. De brief van Maria Fjodorovna gaat als volgt verder: ‘Helaas viel hier door haar zwaarlijvigheid een plotselinge dood te verwachten, en ik ben ervan overtuigd dat de dood van haar dochter de hare heeft bespoedigd.’¹³⁵

Terugkijkend op dit onderzoek is er een duidelijk beeld ontstaan van hoe Wilhelmina van Pruisen haar familienetwerken gebruikte om de dynastieke belangen van de Oranje-Nassaus te behartigen tijdens het ballingschap tussen 1795-1813. De jaren van ballingschap van Wilhelmina van Pruisen zijn onderbelicht gebleven in oude, maar ook recentere literatuur. En ook de literatuur over Wilhelmina zelf is ontoereikend. Oudere studies zoals door Tamse en Schutte leggen vooral de focus op karakter waardoor Wilhelmina geen agency toegekend wordt.¹³⁶ Bovendien is Wilhelmina van Pruisen in deze onderzoeken niet de centrale figuur en wordt zij altijd in context met haar man of zoon genoemd. Johanna Naber schrijft in 1908 dan wel de eerste biografie over Wilhelmina, maar deze is vooral geschreven om een tegenwicht te

---

¹³⁴ Tsarina Maria Fjodorovna aan haar dochter Anna Paulowna 15 juni 1820, in: S.W. Jackman, *Chère Annette, of hoe men een goede koningin van Nederland wordt. De brieven van tsarina Maria Fjodorovna aan haar dochter Anna Paulowna*, vert. Christine Quant (Baarn 1990) 26.

¹³⁵ Ibidem.

¹³⁶ G.J. Schutte, ‘Wilhelmina van Pruisen 1751-1820’ in: C.A. Tamse red., *Vrouwen in het Landsbestuur. Van Adela van Hamaland tot en met koningin Juliana* (’s-Gravenhage 1982) 169-202; G.J. Schutte, ‘Willem IV en Willem V’ in: C.A. Tamse red., *Nassau en Oranje in de Nederlandse geschiedenis* (Alphen aan de Rijn 1979) 187-228; C.A. Tamse, *Nassau en Oranje in de Nederlandse geschiedenis* (Alphen aan den Rijn 1979) 213-220; C.A. Tamse, *De Monarchie in Nederland* (Amsterdam en Brussel 1980).

bieden aan de voorgaande negatieve geschiedschrijving.¹³⁷ Hierdoor is de biografie van Naber vooral erg positief en leest het bijna als een soort hagiografie. In de negentiende-eeuw werd Wilhelmina vooral middels haar karakter beoordeeld wat veelal een negatief beeld schetste, iets wat bijvoorbeeld Shutte en Tamse later hebben overgenomen. Wat alle werken gemeen hebben, inclusief de recente biografieën van Van Meerkerk en Dongelmans¹³⁸ is het feit dat de jaren van ballingschap nauwelijks aan bod komen en ontstaat het beeld dat Wilhelmina na 1795 geen invloed meer zou hebben gehad.

Waar al deze onderzoeken tekortschieten, heeft dit onderzoek het beeld van Wilhelmina van Pruisen aangevuld aan als individueel en als belangrijk figuur voor de conceptie van het Koninkrijk der Nederlanden door haar te plaatsen in het onderzoeksveld van *queenship studies* en *kinship studies*. Ook al was zij geen regerend koningin of koningin-gemalin, toch bekleedde zij een soortgelijke positie als vrouw van de stadhouder en was zij een vrouw die in het centrum van de politieke macht stond. Door Wilhelmina van Pruisen te bestuderen aan de hand van verwantschap binnen het groter geheel van een dynastie en netwerken van dynastieën zoals Jeroen Duindam en ook Elena Woodacre beschrijven, ontstaat er een beter beeld van haar als individu.¹³⁹ We zien welke keuzes ze maakt en welke strategieën en tactieken zij kan toepassen. Hierdoor krijgen we een beeld van welke invloed en macht Wilhelmina kon uitoefenen. Zo ontstaat er een beeld van een vrouw die alle middelen waarover zij beschikte inzette om de belangen van de Oranje-Nassaus dynastie actief te behartigen. Juist ook in de jaren van ballingschap tussen 1795 en 1813.

Wilhelmina van Pruisen wist binnen haar verschillende rollen van verwantschap, te weten nicht, echtgenoot, moeder en grootmoeder, strategieën toe te passen om haar invloed te doen gelden en haar doel te bereiken. Als nichtje van Frederik de Grote hebben we in hoofdstuk één gezien dat Wilhelmina haar verwantschap aan het Pruisische koningshuis wist in te zetten om politieke, maar vooral ook militaire macht uit te oefenen na de aanhouding bij Goejanverwellesluis. Wilhelmina had haar macht en positie echter te danken aan haar huwelijk met stadhouder Willem V en als echtgenoot wist zij middels samenwerking als *amtsehepaar* invloed uit te oefenen in de Republiek der Verenigde Nederlanden.¹⁴⁰ Juist ook in de jaren van ballingschap blijft Wilhelmina van Pruisen de positie van Willem V steunen. Ook omdat zij

---

¹³⁷ Naber, *Prinses Wilhelmina*.

¹³⁸ Meerkerk van, *Willem V en Wilhelmina van Pruisen*; Dongelmans, *Oranjeprinses op drift*.

¹³⁹ Duindam, *Dynasties*, 89; Woodacre, *Queens and queenship*, 29.

¹⁴⁰ Wunder, *Er ist die Sonn', si eist der Mond*, 215.

zelf van mening is dat door Groot-Brittannië aan te blijven hangen, de kansen voor de Van Oranje-Nassaus zullen keren in positieve zin.

Als moeder en grootmoeder, blijkend uit de hoofdstukken twee en drie, is duidelijk te zien hoe Wilhelmina van Pruisen haar politieke ervaring inzet om advies te geven om de best mogelijke uitkomst voor de dynastie te bewerkstelligen. Tijdens het ballingschap hangt zij de visie van haar echtgenoot aan waarbij zij Groot-Brittannië beschouwt als de enige mogendheid in Europa die de belangen van de Republiek en de Oranje-Nassaus wilde helpen. Wilhelmina's zoon de erfprins was het hier niet mee eens en wilde ook sterkere banden aanhalen met bijvoorbeeld Pruisen en Oostenrijk. Wilhelmina blijkt gelijk te hebben gehad dat Groot-Brittannië de beste partij was om steun bij te verzoeken. Het land neemt deel aan alle coalitieoorlogen tegen eerste de revolutionair Frankrijk en later de troepen van Napoleon. Dat Wilhelmina in verwantschap en familie een manier zag om de invloed van haar dynastie te vergroten blijkt wel uit de huwelijkspolitiek die zij volgde waarmee zij nieuwe banden wilde aanhalen tussen de Oranje-Nassaus en de Hannoverse van Groot-Brittannië. Beide pogingen een huwelijk te arrangeren mislukte echter. Toch wist haar kleinzoon Guillot zoals gezegd alsnog een machtige partij te huwen.

Wilhelmina's politieke inzicht blijkt wel uit haar snelle handelen nadat zij het nieuws van het verslaan van Napoleon hoorde. Zij stimuleert haar zoon de erfprins middels haar 'sentimentje' om tot actie over te gaan en heeft hiermee directe invloed op de terugkeer van de Oranje-Nassaus naar Nederland. Dit keer niet meer als stadhouders, maar als koningen. Haar zoon de erfprins accepteerde uiteindelijk de titel van koning en werd als koning Willem I het staatshoofd van het kersverse koninkrijk der Nederlanden. Zonder Wilhelmina van Pruisen zou het Koninkrijk der Nederlanden zoals we dat nu kennen niet bestaan. Zij wist haar verwantschappen op zo'n manier in te zetten dat de Oranje-Nassaus ondanks hun ballingschap uiteindelijk koningen werden van een land dat dankzij Wilhelmina de steun van de mogendheden, met name Groot-Brittannië, en ook al een krijgsmacht had om de herwonnen positie van de dynastie te legitimeren.

De combinatie tussen *queenship studies* en *kinship studies* is vruchtbaar gebleken. Door deze twee invalshoeken te combineren is er een duidelijk, inzichtelijk beeld van Wilhelmina van Pruisen ontstaan, wat ook zeker van andere vrouwen in de buurt van de macht door de geschiedenis heen ingezet zou kunnen worden om uiteindelijk een goed beeld te kunnen krijgen van de onderschatte rol van vrouwen die niet direct uit eigen naam regeerden. Daar kan zeker meer onderzoek naar gedaan worden om ons beeld van machtige vrouwen in geschiedenis te

kunnen verbeteren. Daarnaast is de correspondentie van de stadhouderlijke familie een erg waardevolle bron gebleken om de levens en invloeden van Wilhelmina van Pruisen binnen de dynastie te analyseren. Gezien de belangrijke positie die Wilhelmina van Pruisen heeft gespeeld in de totstandkoming van Nederland zoals wij het hedendaags kennen kan het alleen maar goed zijn voor de geschiedschrijving van ons land om de correspondentie van Wilhelmina van Pruisen verder uit te pluizen, maar ook verder dan dat te kijken. Helaas was ten tijde van het schrijven van dit onderzoek het Koninklijk Huis Archief gesloten wegens een verbouwing. Wanneer deze weer open gaat is het het zeker waard om dit onderzoek met de schatkamer aan historische bronnen van dat archief uit te breiden.

Als koningin-moeder leefde Wilhelmina een teruggetrokken bestaan. Wel bleef zij op de hoogte van de politieke situaties en verscheen bij publieke gebeurtenissen zoals de doop van haar achterkleinzoon, de latere koning Willem III (1817-1890). Wilhelmina bleef ook invloedrijke personen over de vloer krijgen. Tekenend is de visite van de heer van Wijngaerden. Hij was namelijk in de patriottentijd de leider van het Goudse vrijkorps, de groep die haar bij Goejanverwellesluis aanhielden. Wilhelmina zou toen tegen hem hebben gezegd: ‘Heden is Mijnheer mijn gevangene. Ik wacht U aan mijn tafel.’¹⁴¹ Wilhelmina zag de lol van deze gebeurtenis dus wel in, al is dat natuurlijk wel makkelijk wanneer je als koningin-moeder aan tafel zit in plaats van als een vergeten prinses.

---

¹⁴¹ Dongelmans, *Oranjeprinses op drift*, 232.

Dankwoord

Hier is hij dan, de kroon op jaren studeren, mijn masterscriptie. Vanaf de MAVO tot het MBO en van een propedeuse halen aan de Hogeschool tot mijn bachelor aan de Radboud Universiteit. Het was een lange en vooral ongebruikelijk weg die ik genomen heb in mijn studie, Maar wel een waarbij ik erg veel geleerd heb.

Ten eerste wil ik mijn scriptiebegeleider Eleá de la Porte bedanken voor haar super fijne begeleiding en feedback. Haar enthousiasme door het gehele traject heen hielp mij erg te motiveren. Bedankt ook voor het trakteren op de drankjes tijdens één van onze feedback momenten in Utrecht.

Ook mijn partner Wouter wil ik bedanken voor het nalezen en controleren van deze grote lap tekst waarbij de stambomen en dynastieën je om de oren vlogen. Ook bedankt voor het aanhoren van mijn vele verhalen over alle koningshuizen en random feiten. Onze kleine vriend Louis verdient ook een vermelding. Deze mentale support kan weleens ondeugend zijn want ja zeg nou eerlijk het toetsenbord is natuurlijk een erg fijne plek om dutjes op te doen. Zijn knuffels, kopjes en gezelligheid maakten alles weer goed.

Als laatste wil ik mijn ouders en opa en oma bedanken die mij door mijn gehele studietijd altijd zijn blijven steunen. Zonder hen was ik nooit zover gekomen. De familietraditie van standvastigheid heb ik verbroken door Lienden te verlaten, maar wie weet waar ik nog terecht kom. Ik weet in ieder geval zeker dat Pieter van Tongeren in 1796 nooit bedacht heeft dat zijn betuiging van Oranjegezindheid zou leiden tot het schrijven van een masterscriptie door zijn vijf keer bet-achterkleinkind.

Familie is alles!

Maart 2023

Literatuurlijst

Illustratieverwantwoording

Afbeelding titelpagina, Tischbein, Johann Friedrich August, *Portret van prinses Frederika Sophia Wilhelmina (1751-1820)*, 1789, Olieverf op doek. 172 x 135 cm. Mauritshuis, Den Haag, inventarisnummer 464.

Afbeelding I, Lienden in de achttiende-eeuw, *Bij Rhenen het dorp Linde 25 August 1756*, 1750, Pen en penseel in grijs. 140 x 193 mm. Gelders Archief, Arnhem, Inv.nr. 1551-1772.

Afbeelding II, Wilhelmina omhelst haar broer Frederik Willem II, Willem Joseph Laquy, *Ontmoeting van prinses Wilhelmina met haar broer koning Frederik Willem II van Pruisen te Kleef, 1788*, 1788-1798, penseel tekening. 440 mm x 593 mm. Rijksmuseum te Amsterdam, objectnummer RP-T-1967-74.

Afbeelding III, Wilhelmina in 1768, Ziesenis, Johann Georg, *Portret van prinses Frederika Sophia Wilhelmina (1751-1820)*, 1768, Olieverf op doek. 140 x 101 cm. Mauritshuis te Den Haag, Inv.nr. 463.

Afbeelding IV, Willem V in 1768, Ziesenis, Johann Georg, *Portret van stadhouder Willem V (1748-1806)*, 1768, Olieverf op doek. 1401 x 101 cm. Mauritshuis te Den Haag, Inv.nr. 462.

Afbeelding V, Aanhouding in Goejanverwellesluis, *Prinses van Oranje aangehouden te Goejanverwellesluis, 1787*, 1787-1791, Ets en gravure. 212 x 240 mm. Rijksmuseum te Amsterdam, objectnummer RP-P-1936-489.

Afbeelding VI, Spotvers op Wilhelmina van Pruisen, 1787 Anoniem, *Aan Neerlandsch Moeder*, 1787, tekst in boekdruk. 228 mm x 168 mm. Rijksmuseum te Amsterdam, objectnummer RP-P-OB-85.716.

Afbeelding VII, Wilhelmina in 1798, Charles Howard Hodges, *Portret van Wilhelmina van Pruisen*, 1798, prent. 468 mm x 340 mm. Rijksmuseum te Amsterdam, objectnummer RP-P-OB-17.190.

Afbeelding VIII, Wilhelmina in 1804, Peter Condé, *Her Royal Highness the Princess of Orange*, 1804, prent. 514 mm x 384 mm. British Museum te Londen, museumnummer 1927,0518.77

Afbeelding IX, Wilhelmina aan het eind van haar leven, Willem van Senus, *Portret van Wilhelmina van Pruisen*, 1815-1851, gravure en ets. 289 mm x 248 mm. Rijksmuseum te Amsterdam, objectnummer ING-607.

Bronnen

Jackman, S.W., *Chère Annette, of hoe men een goede Koningin van Nederland wordt. De brieven van tsarina Maria Fjodorovna aan haar dochter Anna Paulowna*, vert. Christine Quant (Baarn 1990).

Naber, Johanna, *Correspondentie van de stadhouderlijke familie 1777-1820, Eerste deel (1777-1793)* (‘s-Gravenhage 1931).

Naber, Johanna, *Correspondentie van de stadhouderlijke familie 1777-1820 Tweede deel (1793-1795)* (‘s-Gravenhage 1931).

Naber, Johanna, *Correspondentie van de stadhouderlijke familie 1777-1820, Derde deel (1795-1799)* (‘s-Gravenhage 1933).

Naber, Johanna, *Correspondentie van de stadhouderlijke familie 1777-1820, Vierde deel (1800-1807)* (‘s-Gravenhage 1935).

Naber, Johanna, *Correspondentie van de stadhouderlijke familie 1777-1820, Vijfde deel (1807-1820)* (‘s-Gravenhage 1936).

Regionaal Archief Rivierenland, Archieven van de (hoge) gerechtsbanken van Zoelen en Kesteren in het ambt Neder-Betuwe, 1476-1811. Inv.nr 331-1108 Criminele procesdossiers, 1588-1802. 512 *De Richter van Neder-Betuwe tegen 1. Maria van Ingen, huisvrouw van Jan van Klinkenberg. 2. Pieter van Tongeren*, (1796).

Literatuur

Alphen van, M., Hoffenaar, J., Lemmers, A. en Spek van der, C., *Krijgsmacht en handelsgeest. Om het machtsevenwicht in Europa 1648-1813* (Amsterdam 2019).

Betts, Sarah, ‘Matriarchs of the Royal House of Stuart: Negotiating Personal and Dynastic Ambition, Motherhood, and Adversity (1613-1662)’ in: Elena Woodacre en Carey Fleiner red., *Royal Mothers and Their Ruling Children. Wielding Political Authority from Antiquity to the Early Modern Era* (Basingstoke 2015) 53-80.

Carsten, Janet, ‘Kinship’, *Britannica*, <https://www.britannica.com/topic/kinship> (geraadpleegd 27 januari 2023).

- Clark, Cristopher, *Iron Kingdom. The Rise and Downfall of Prussia 1600-1947* (Londen 2007).
- Cruyningen van, Arnout, *Het Koninklijk Huis der Nederlanden. De geschiedenis van het Nederlandse vorstenhuis* (Utrecht 2015).
- Cruyningen van, Arnout, *Stadhouders in de Nederlanden. Van Holland tot Vlaanderen 1448-1879* (Utrecht 2017).
- Davis, Natalie Zemon, "Women's history in transition': The European Case", *Feminist Studies* 3.3:4 (1976) 83-103.
- Dongelmans, Maarten-Jan, *Oranjeprinses op drift. Wilhelmina van Pruisen en de Nederlanders* (Zutphen 2022).
- Duindam, Jeroen, *Dynasties. A Global History of Power, 1300-1800* (Cambridge 2016).
- Earenfight, Theresa, 'Without the Persona of the Prince: Kings, Queens and the Idea of Monarchy in Late Medieval Europe', *Gender & History* 19:1 (2007) 1-21.
- Feldhahn, Ulrich, *Prussian Kings and German Kaisers*, vert. Katherine Vanovitch (Lindenberg 2012).
- Geurts, Jan, 'Het verval van een icoon. De Valkhofburcht gedurende de jaren 1543-1797' in: Hettie Peterse, Dolly Verhoeven e.a. red., *Het Valkhof. 2000 jaar geschiedenis* (Nijmegen 2014) 151-173.
- Graaf de, Beatrice, *Tegen terreur. Hoe Europa veilig werd na Napoleon* (Amsterdam 2019).
- Hellinga, Gerben Gradde en Aalders, Patric, *De Oranjes. De canon van ons Koninklijk Huis* (2^e druk; Zutphen 2015).
- Hohkamp, Michaela, 'Transdynasticism at the dawn of the modern era: kinship dynamics among ruling families', in Christopher H. Johnson et al. (eds.), *Transregional and Transnational Families in Europe and Beyond: Experiences since the Middle Ages*, (New York en Oxford 2011) 93-106.
- Israel, Jonathan, *De Republiek 1477-1806* (9^e druk; Franeker).
- Joor, Johan, '1806, In de ban van Napoleon' in: Lex Heerma van Voss et al. red., *Wereldgeschiedenis van Nederland* (3^e druk; Amsterdam 2018) 367-372.

- Kikkert, J.G., *Geld, macht & eer. Willem I. Koning der Nederlanders en Belgen 1772-1843* (Utrecht 1995).
- Kloek, Els, *1001 Vrouwen uit de Nederlandse Geschiedenis* (Nijmegen 2013).
- Koch, Jeroen, *Koning Willem I 1772-1843* (3e druk; Amsterdam 2014).
- Lerner, Gerda, 'Placing women in history: Definitions and challenges', *Feminist Studies* 3.1:2 (1975) 5-14.
- Lévi-Strauss, Claude, *The Elementary Structures of Kinship*, vert. James Harle Bell en John Richard von Sturmer (Boston 1969).
- Meerkerk van, Edwin, *Willem V en Wilhelmina van Pruisen. De laatste stadhouders* (Amsterdam & Antwerpen 2009).
- Naber, Johanna, W.A., *Prinses Wilhelmina. Gemalin van Willem V, Prins van Oranje* (Amsterdam 1908).
- Nieuwenbroek, Simone, 'Een ruk naar Brits. De internationale politiek van Anna van Hannover, 1756-1757', in *Virtus, Tijdschrift voor Adelsgeschiedenis* 27 (2020), 115-132.
- Quilligan, Maureen, *When Women Ruled the World. Making the Renaissance in Europe* (New York 2021).
- Rady, Martyn, *The Habsburgs. The Rise and Fall of a World Power* (Londen 2020).
- Rosendaal, Joost, *De Nederlandse Revolutie. Vrijheid, volk en vaderland 1783-1799* (Nijmegen 2005).
- Scheffler, Harold W., 'The Elementary Structures of Kinship by Claude Lévi-Strauss: A Review Article', *American Anthropologist*, 72:2 (1970) 251-168.
- Schutte, G.J., 'Wilhelmina van Pruisen 1751-1820' in: C.A. Tamse red., *Vrouwen in het Landsbestuur. Van Adela van Hamaland tot en met koningin Juliana* ('s-Gravenhage 1982) 169-202.
- Schutte, G.J., 'Willem IV en Willem V' in: C.A. Tamse red., *Nassau en Oranje in de Nederlandse geschiedenis* (Alphen aan de Rijn 1979) 187-228.
- Tamse, C.A., *De Monarchie in Nederland* (Amsterdam en Brussel 1980).

Tamse, C.A., *Nassau en Oranje in de Nederlandse geschiedenis* (Alphen aan den Rijn 1979).

Timm, Annette F. en Sanborn, Joshua A., *Gender, Sex and the Shaping of Modern Europe. A History from the French Revolution to the Present Day* (2e editie; Londen/New York 2016).

Woodacre, Elena, *Queens and Queenship* (Leeds 2021).

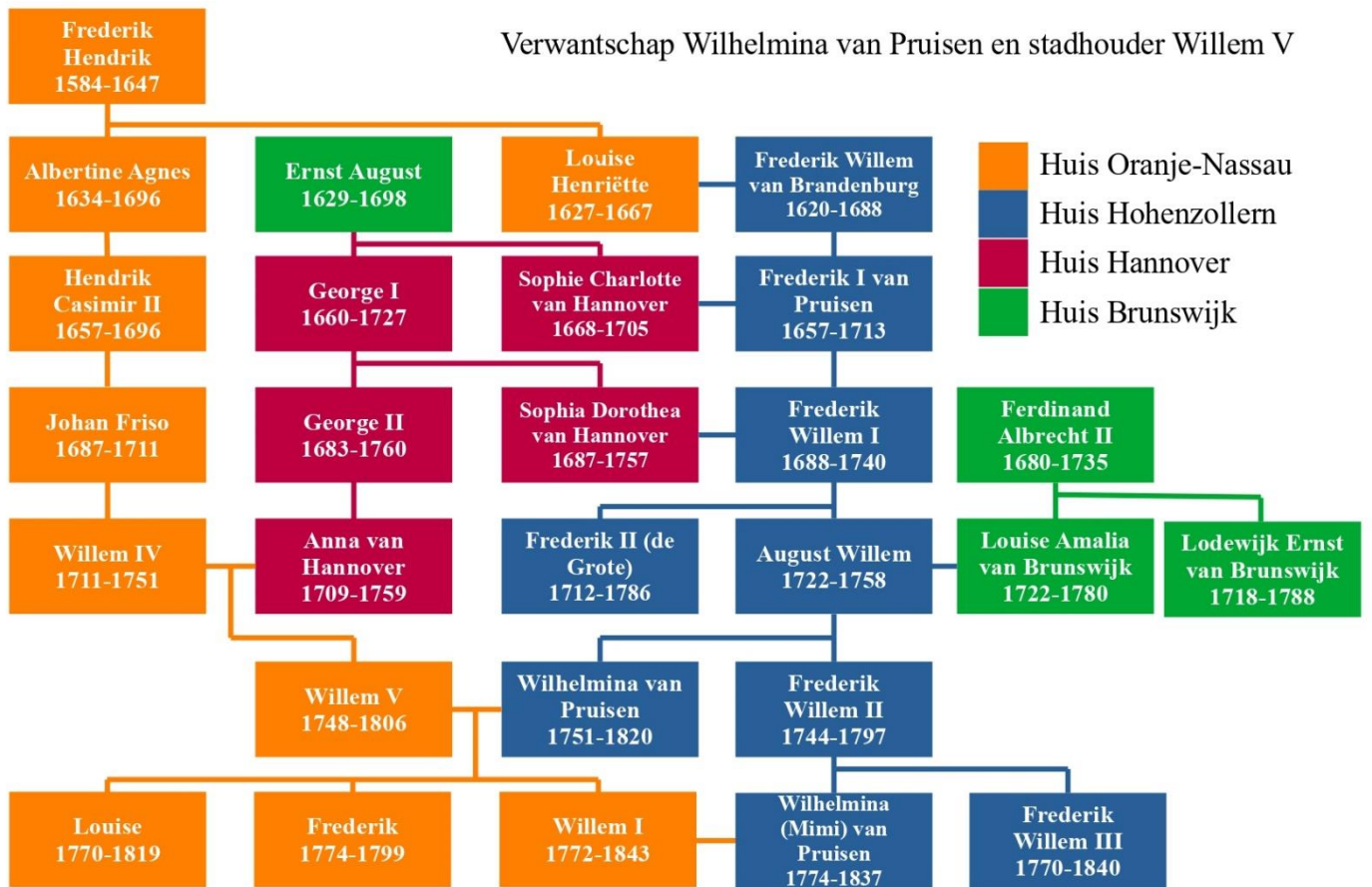
Woodacre, Elena, 'Well represented or missing in action? Queens, queenship and Mary Hays' in: Gina Luria Walker red., *The Invention of Female Biography* (Londen 2017) 21-36.

Wunder, Heide, *Er ist die Sonn', si eist der Mond. Frauen in der Frühen Neuzeit* (München 1992).

Zanten van, *Koning Willem II 1792-1849* (3^e druk; Amsterdam 2014).

Bijlage(n)

Bijlage I: Beknopte stamboom met verwantschappen van Wilhelmina en Willem V

Bijlage II: Beknopte stamboom huis van Oranje-Nassau begin 19^e eeuw

Beknopte stamboom huis van Oranje-Nassau begin 19^e eeuw

